

ПРИЛОЖЕНИЕ II

АНТОЛОГИЯТА КАТО ФОРМА НА КРИТИКАТА

СВЕТЛОЗАР ИГОВ

Добре известен е афоризмът на Атанас Далчев, че „антологията е една форма на критиката“. Струва ми се дори, че Далчев го е написал именно по повод на Гео-Милевата „Антология на българската поезия“, макар никъде да не споменава това. И към това ме навеждат не толкова някои спорове на критика Далчев с критика Гео Милев, а самата Гео-Милева антология. Защото никоя друга българска антология (ако изключим Пенчо-Славейковата „На острова на блажените“) не доказва така добре тази мисъл.

При това Гео-Милевата антология доказва това не само косвено (чрез избора на творби, който е оценъчен акт), а и пряко — със своя предговор „Кратка история на българската поезия“.

Но преди да се спра повече на тази уникална антология на българската поезия като форма на критиката, би трябвало да кажа поне няколко думи за мястото на Гео Милев в българската литература и за Гео Милев като критик.

Впрочем, без да осъзнаем, че Гео Милев е колкото поет, толкова и критик (дори повече критик), едва ли можем да разберем мястото му в българската литература. Защото — за втори път след Пенчо Славейков — мястото на един творец в българската литература се определя в такава степен не само от „чисто“ художественото му, но и от критическото му творчество. А Гео Милев е и най-многогранната творческа личност в българската култура. Той е не само литератор, а и художник, и театрал. А като литератор е и поет, и публицист, и критик, и преводач, и редактор, и автор на поезия за деца. И като

критик е не само литературен, но и театрален и художествен критик.

Но дори и да изключим художествената му и театрална критика – само като литературен критик Гео Милев е не по-малко значимо име в българската литература, отколкото като поет. И като най-завършения (и най-краен) идеолог на българския авангардизъм. И като конкретен тълкувател и оценител на литературни явления. И като създател на най-лапидарния стил на българската критика. В това отношение той превъзхожда (и предхожда) и Атанас Далчев с неговите „фрагменти“. (Това също ми дава основание да мисля, че Далчевият афоризъм за антологията като форма на критиката е най-вероятно вдъхновен именно от Гео Милев.)

И така – значимото място на Гео Милев в българската литература се определя не само от чисто художественото му творчество, но и от неговата критика.

Що се отнася до другия аспект, според който се определя мястото на Гео Милев в българската литература, необходимо е да се преодолее една дълги години насаждана идеологическа заблуда. Тя се изразяваше чрез схематичната формула, че Гео Милев е станал голям поет, защото чрез поемата си „Септември“ е преодолял „модернистичните си увлечения“ и е стъпил на „правилния път на социалистическия реализъм“. Това, че „Септември“ е поетически връх на Гео, е несъмнено. Само че поемата „Септември“ е художествен връх не защото чрез него Гео е преодолял модернизма си, а именно защото тя е най-зрелият плод на експресионистичната му поезика. И ние ценим Гео Милев като голям български творец не защото е „преодолял“ модернизма, а именно защото е най-завършеният творец на българския модернизъм, идеологът и най-представителният творец на неговия трети, авангардистки, експресионистичен етап.

След тези две необходими предварителни уточнения за мястото на Гео Милев в българската литература нека обърнем поглед към неговата „Антология на българската поезия“ (1925). Тя е не само най-зрелият Гео-Милев литературнокритически и литературноисторически синтез, но и най-хубавата антология на българската поезия въобще.

С това съвсем не искам да подценявам други български поетични антологии, макар те да не ми се виждат нито особено много, нито особено добри, ако ги сравним с подобни книги в други национални литератури.

Преди Гео-Милевата в България се появяват три по-значими антологии. Въпреки ценното си културно-историческо значение „Българска христоматия“ на Иван Вазов и Константин Величков не е нито само поетична, нито съставена само от български творби антология. Първата същинска и ярко физиономична антология на българската поезия правят Димитър Подвързачов и Димчо Дебелянов през 1920 г. Ценна като концепция е антологията „Млада България“ (1922) на Иван Радославов, но тя е антология само на съвременната (1905–1922) поезия.

След Гео-Милевата се появяват доста антологии на българската поезия. Но – като изключим от тях някои тематични антологии – никоя друга авторска антология на българската поезия не може да съперничи на Гео-Милевата по яркост на индивидуалната концепция, макар че сред тях има немалко полезни и добри – от „Български поети“ (1926), съставена от Теодор Траянов, Николай Лилив и Венко Тинторов, до „Българска лирика“ (1941) на Петър Динев.

Като изключим някои добри тематични антологии, след Втората световна война у нас излизат няколко антологии на българската поезия, но те не са индивидуално авторски, а колективни, без ясна антологична

концепция, и в по-голяма или по-малка степен плащат данък на конюнктурни идеологически критерии.

В този смисъл Антологията на Гео Милев си остава и до днес най-ярката като авторска концепция антология на българската поезия.

„Антология на българската поезия“ е най-късният и зрял плод на антологичните усилия на Гео Милев. Защото неговата антологична склонност съвсем не се изчерпва с това заглавие. Гео Милев съставя още три антологии – „Антология на жълтата роза“ (1922), „Кръщение с огън и дух“ (1923) и „Антология на червената роза“. Последната той не успява да довърши. Допълнена от съпругата му Мила Г. Милева и гъщеря му Леда Милева, „Антология на червената роза“ – (лирика на възторжена любов и копнеж) – излиза през 1940 г.

А и неговите лирични „хвърчащи“ листове, календари, библиотеки, неговите списания и алманаси издват същата антологична склонност като белег на критическия дух на поета, на неговия порив от най-ранни години да систематизира, тематизира и тълкува, да прави собствен ценностен подбор на литературните явления.

И тук ми се ще да кажа – колкото и да не обичам това „ако“ нито в историята, нито в литературата – колко много е загубила българската литература от ранната смърт на Гео Милев и в това отношение. Защото не се съмнявам, че ако неблагоприятната към своите таланти българска съдба бе дарила Гео Милев с повече живот, той би написал не само нови забележителни оригинални художествени творби, но сигурно би дарил българската литература и с огромен брой преводи, а вероятно и с различни нови антологични подборки из световната литература. Не се съмнявам, че Гео би създал цяла – и не се съмнявам, че би била прекрасна – библиотека от рода на „Световна класика“.

Книги като Антология (на една национална поезия) или История (на една национална литература) не могат да се създават от всеки творец. И то не само защото за създаването им се изисква особена индивидуално-творческа склонност и дарба (и време за нейното култивиране). А защото се създават не само благодарение индивидуалната склонност и дарба на един творец. Но и в резултат на историческата зрелост на една литература. И тук отново си спомням афоризма на Далчев, че голяма поезия имат и примитивните народи, докато критиката е по-късен плод на културноисторическото развитие.

Както една История, така и една Антология не могат да се създават в ранни етапи от развитието на една литература. За тях се изисква извървян исторически път, изминат развоен цикъл.

Точно такъв развоен цикъл е извървяла вече българската поезия до времето, в което Гео Милев прави своята антология. Защото от първите възрожденски стихотворения през първите зрели поетически творби на Добри Чинтулов и П. Р. Славейков, през духовната висота на Ботев и поетическия размах на Вазов до Пенчо Славейков, Яворов и Лилиев българската поезия е извървяла един завършен цикъл. В предговора си към антологията, който представя една кратка история на българската поезия (така е и наречен), Гео Милев много добре посочва тази завършеност и затвореност на цикъла, като подчертава формалното съвършенство и виртуозност, до които достигна стихът на Лилиев, чрез когото „българската поезия стана инструмент, способен да изрази всичко“.

Оттук, от това чувство за завършеност на един развоен цикъл идва и новаторският порив на Гео Милев да обнови българската поезия чрез „оварваряване“ — като антитеза на Лилиевото формално съвършенство, стигащо според Гео до стерилност.

Такива преходни епохи, в които се завършва един цикъл и се започва нов, са най-подходящи не само за антологии, но и за истории на литературата. И не е случайно, че именно в това време зрее класическата „История на новата българска литература“ на Боян Пенев. И не е случайно, че в това време първият специализиран върху поезията български критик – Васил Пундев – подготвя чрез изследванията си за първите български стихотворци, чрез изследванията си върху началото на зрялата българска поезия (според него – Добри Чинтулов, начало, което приема и Гео Милев, за разлика от Боян Пенев, който дава приоритет на П. Р. Славейков), чрез книги като „Днешната българска лирика“, една история на българската поезия.

Гео Милев всъщност е първият автор, създал жанрово специализирана история на българската литература. Защото, макар и съгъстена, неговата „Кратка история на българската поезия“ е всъщност първата история на българската поезия и първата цялостна жанрово специализирана работа по история на българската литература.

В този смисъл може да се каже, че „Антология на българската поезия“ е на първо място плод на делото на Гео Милев като историк на българската поезия. Това е жанрово-историческа, а не тематична (макар и след опита на тематичните му антологии) антология. И най-доброто доказателство за това е нейният предговор.

А този предговор не е плод на гениална моментна импровизация (на каквито „бързият“ гений на Гео Милев бе способен, за което има и много други доказателства). Той е плод на упорита и дълга литературно-историческа подготовка, ако въобще може нещо да се нарече „дълго“ в стремително краткия Гео-Милев творчески път.

Още през 1921 г. Гео Милев печата на френски

език във в. „L'Echo de Bulgarie“ цикъл от статии върху български писатели (Вазов, Пенчо Славейков, Петко Тодоров, Пею Яворов) и върху влиянието на чужди (руска, френска и немска) литератури върху българската. На следващата година печата във в. „Трудовак“ статии за П. Р. Славейков, Раковски, А. Каравелов и Ботев, както и триптиха „Три малки имена“ (К. Муладинов, Н. Козлев, Д. Чинтулов).

Тези четири малки цикъла статии (за възрожденските поети, за Вазов – две статии, за творците на кръга „Мисъл“, за влиянието на чужди литератури върху българската) сочат интересите на един литературен историк, който вече е овладял основните три епохи на новобългарската литература – възрожденската, Вазовата, Пенчо-Славейковата. А статията „Няколко предварителни думи“, с която започва цикълът във в. „Трудовак“ през 1922 г. (по-късно почти изцяло включена в „Кратка история на българската поезия“), показва, че авторът има вече и цялостна концепция за развитието на българската поезия и за някои основни развойни закономерности на българската литература. Целият този кръг от статии върху историята на българската литература (издадени през 1941 г. под редакцията на Мила Гео Милева под заглавие „Български литературни портрети“) показва две важни особености на Гео Милев, характеризиращи зрелостта му на литературен историк. Високата оценка, която Гео Милев дава на делото на Иван Вазов (потвърдена и в реди други текстове), сочи, че младият модерен поет вече е преодолял негативното отношение на своя учител Пенчо Славейков към патриарха на българската литература. А това е свидетелство за преодоланост на антистетичния етап на първия кръг на българската модерна литература („Мисъл“) спрямо традицията като основа на едно зряло литературноисторическо мислене. Втората особеност (ко-

ято личи в триптиха, посветен на К. Миладинов, Козлев и Чинтулов) е в това, че въпреки стигация до агресивен елитаризъм свой висок художествен вкус и язвителните му изказвания не само за посредствености Гео Милев има зряло литературноисторическо мислене, което оценява исторически художествения процес, с усет за значението на „малките имена“ (т.нар. роета *minores*) в литературното развитие.

Когато към тези цикли от литературноисторически портрети и статии на Гео Милев прибавим и редица негови статии и рецензии за традиционни и съвременни български творци (Димчо Дебелянов, Теодор Траянов, Емануил Попдимитров, „Поезията на младите“ и др.), ще видим, че и като литературен историк, и като литературен критик Гео Милев се е стремил да обхване цялостно развитието на българската поезия – качество, без което е невъзможна както литературноисторическата, така и антологичната работа.

Концептуално-антологичната зрелост на Гео Милев се подготвя не само по линията на неговия стремеж да обхване литературноисторически развитието на българската поезия. Тя се подготвя и чрез пряко усвояване изкуството на антологията. Никак не е случайно, че един блестящ антологист като Пенчо Славейков е сред учителите на Гео. Пенчо Славейков е образец на младия авангардист далеч не само заради това, че е автор на антологии. Пенчо е повлиял на Гео и с модерното си мислене, и с огромната си култура, и с копнежа си по европеизация, и с лапидарния си стил, и с презрението си към посредствеността, и с язвителните си оценки. Но особен е интересът на Гео към неговите антологии и на първо място – към „На Острова на блажените“. Влиянието на Пенчо в това отношение личи не толкова в преки изказвания и оценки на Гео за делото на неговия предшественик,

колкото в поуките от неговия опит, стил и концепции. В това отношение любопитно е, че Гео, който пръв оцени Пенчо Славейков като „голяма фигура“ в българската литература заради неговата „естетическа проповед“, всъщност го оценява не особено високо като поет. Дори направо му отрича качеството поет: „Вазов беше истински поет, роден с дар и чувство, а Пенчо Славейков не беше поет. – Той беше само естет.“ И след като добавя, че е създал и някои „класически шедьоври“ в българската литература, смята, че те са може би „несъзнателна реминисценция“.

Тази на пръв поглед „несправедливост“ на Гео Милев в отношението към Пенчо Славейков може да се обясни с желанието му да реабилитира неоченения от Пенчо нарочен поет. Но тя има като главно основание съзнанието, че значението на Пенчо е не толкова „като поет“, а като културен идеолог – естет и критик, като цялостна „голяма фигура“. В този смисъл, за да оцени по-точно значението на Пенчо като цялостна голяма фигура, Гео го подценява донейде като поет. Но все пак го нарича „втори основен етап в развитието на българската поезия“ и го нарежда като поет след Ботев, Вазов и Яворов.

Освен за високия пример на „На Острова на блажените“ Гео Милев се изказва и за други антологии и в това отношение ред негови статии и рецензии са показателни за неговата антологична концепция. Такава е рецензията на Стилиян Чилингиров за „Антология болгарской поэзии“ (сп. „Пламя“, г. I, кн. 1), преведена от А. М. Фьодоров. Като започва с унищожителна оценка за автора на предговора, рецензентът отбелязва и лошия избор, и неравностойността на преводите. Конкретните примери потвърждават блестящото познаване на българската поезия, верния усет за индивидуалността на поетите и най-характерните им творби. Пролічава и съзнанието на Гео

за различните типове антологии и за техния културно-репрезентативен характер: „Една антология на чужд език се прави не за изучаване на родната литература в гимназиите, а за да се запознаят чужденците с най-хубавите плодове на нашата поезия.“

Но не само солидното познание на историята на българската поезия, нито само интересът на Гео към антологичното изкуство и собственият му антологичен опит го подготвят като антологист. Цялостното му дело на поет и критик, преводач и публицист го подготвя за създаването на една образцова антология. Особено трябва да изтъкнем тук лапидарния стил на Гео, култивиран в цялото му критическо и публицистично дело. Ето само някои от блестящите в лапидарността си формулировки на Гео. За Ботев: „първото спонтанно избухване, пролетният вятър на пречистения в горнилото на робството български дух“, „непосредно отражение на расовия гений във всичката негова първичност – смел, горд, без вериги“, „върховна еманация на българския народ като раса“. За Вазов – „основа и традиция на младата българска литература“. За Стоян Михайловски – „оригиналният със своите велеречиви парадокси“. За Кирил Христов – „своего рода индивидуалистично-еротично епикуреизъм“, „сляп нагон за индивидуалистично самоизживяване на новобългарската полуинтелигенция“. За Яворов – „втора еманация на расовия гений“, „еманация на един обратен комплекс от енергия, събрана в колективния дух на българското племе“.

„Кратка история на българската поезия“ е своеобразен синтез на цялата критическа дейност на Гео Милев – не само защото резюмира неговото мнение за българската поезия, но и защото синтезира най-добрите качества на критическия му дух – точност на оценката, улавяне на най-характерното в индивидуалната същност, гъстота на мисълта, лапидарен стил.

Този предговор е един от шедевровете на българската критическа мисъл.

В „Кратка история на българската поезия“ е дадена и една оригинална периодизация.

Гео Милев поделя българската поезия на четири етапа, свързани с имената на Вазов, П. П. Славейков, П. К. Яворов и Лилив. Прави впечатление, че поезията до Вазов, включително и геният Ботев са отнесени към нещо като предистория на българската поезия, която Гео нарича „организационен период“. От днешна гледна точка това отместване на възрожденската поезия в предисторията, също както и негативното отношение към „старобългарската литература“, която според автора „не е литература“ в днешния, модерния смисъл на думата, а „само граматика, в най-добрия случай – упражнение в писменост“, не е много справедливо, но то е характерно за този етап на българската литература, когато тя трябва да се конституира като модерна литература. Има основание и свързването на отделните етапи на българската поезия (а те до голяма степен съвпадат и с общите литературни периоди) с най-крупните личности, които ги представят (и започват) – Вазов, Пенчо Славейков и Яворов са наистина родоначалници на цели периоди на българската литература. В известен смисъл не особено точно (дори с критериите на Гео) е посочването на Лилив като четвърти етап, защото Лилив завършва, а не започва (както останалите трима) нов период. Но всъщност Гео го е посочил точно като завършек – при това не само на един микро-, а на цял макропериод в българската литература, и това е точно.

Ценността на Геовата антология, разбира се, не е само в брилянтния ѝ предговор, а в единството между изложената в предговора антологична концепция и избора на творци и творби. Този избор предс-

тавя българската поезия чрез нейното високо равнище, с един набор от значими поети и най-добри техни стихотворения. В този смисъл антологията на Гео е не само жанрово-историческа, но и национално културно-репрезентативна, според високите изисквания, които той излага във вече споменатата рецензия за „Антология българской поэзии“.

Въпреки че като тип антология (на националната поезия) Гео-Милевата книга е подчинена на един исторически принцип, този принцип не изключва, а според автора дори предполага един висок художествен критерий.

В някои случаи този критерий може да ни изглежда доста строг. Определение като „журналистът Каравелов“ може би подценява писателя Каравелов, но все пак като писател Каравелов е преди всичко белетрист, като стихотворец авторът на „Българи от старо време“ е твърде слаб.

Дори когато ни се струва, че някои поети са подценени – например Дора Габе и Николай Ракитин, – не бива да забравяме, че тяхното по-зряло поетическо развитие настъпи едва след излизането на антологията на Гео. Донейде може би са подценени Константин Величков и Мара Белчева. Ала и тук Гео Милев има своето право не само от позициите на личен избор, но и като изключително висок критерий за подбор.

Свидетелство за този критерий са не само невключените, но и включените най-млади автори. Тук е включен – още по най-ранните му (а според мен и най-хубави) творби „Анна“ и „Гибел“ – един такъв самотен и със „загадъчна хубост“ поет като Иван Хаджихристов. Също така прецизно са представени и редица млади тогава поети от символистичния кръг като Емануил Попдимитров, Людмил Стоянов, Николай Лилив, Христо Ясенов, Николай Райнов. Христо

Смирненски, когото Гео Милев цени заради „неговите социални мотиви“, но разработени със „старите средства на Лилюев и Людмил Стоянов“, е представен с три стихотворения и цикъла „Зимни вечери“, в които вече се набелязват чертите на нова поетика.

Въпреки ярката си субективна нагласа и високия си до безпощадност критерий на подбора Гео Милев съвсем не робува на субективистични пристрастия. В този смисъл е прав в своята финална самооценка, че „се е отнесъл към работата си със строга научна обективност“. Което не изключва и самосъзнанието, че „в края на краищата всяка антология е отражение на личния вкус и разбиране на съставителя си“.

Антологията на Гео Милев е пример за щастливо съчетание на „строга научна обективност“ и „личен вкус и разбиране“. И именно в това е ценността ѝ на най-добра авторска антология на българската поезия. Защото без подобно щастливо съчетание една антология би се изродила или в ексцентрично-оригинална, но непредставителна книга, или в унило „подробна хроника на литературното развитие“.

Антологията на Гео Милев има класическо значение за българската литература не само защото синтезира литературно-исторически, национално-репрезентативни и дори популяризаторски критерии. При цялото изпълнение на тези функции тя не загубва значението си и на дъръзък естетически експеримент. И не би могло да бъде иначе при дух като Гео Милев, който е и най-смелият експериментатор в българската национална култура. А този експериментаторски дух иде не само от предпочитанията на Гео Милев (продиктувани от различни подбуди – към Вазов от желанието му да реабилитира обругания народен поет, към Яворов и символистите – от симпатията му към модерните насоки). Една антология е винаги естетически експеримент, както казва един поет, „не

само защото се опитва да представи един кохерентен вкус или поглед към литературата, но и защото поставя стихотворенията и поетите, които е избрала, в една рамка, в една естетическа среда, в един контекст, в който те никога по-рано не са били“. Ако антологията „Млада България“ (1922) на Иван Рагославов например е само свидетелство за кохерентен модерен вкус, антологията на Гео Милев „свързва“ чрез своята развойна концепция поети като П. Р. Слабейков, от една страна, и Емануил Понгумитров, Николай Лилюев и Николай Райнов – от друга, Ботев и Вазов, от една страна, и Теодор Траянов, Трифон Кунев, Димитър Бояджиев и Иван Хаджихристов – от друга. Подобно пъстро на пръв поглед съжителство бе непознато по-рано за българската литература и именно чрез този присъщ на антологията като жанр естетически експеримент Гео Милев създаде синтез, подготвящ единната визия на националната литература – и като исторически развоен процес, и като цялостна литературна общност.

След Гео Милев българската поезия измина дълъг и плодотворен цикъл на своето развитие. В този смисъл неговата „Антология на българската поезия“ днес не може да се ползва като приложна христоматия за изучаване на цялостния исторически път на българската поезия. Но Геовата антология не е и само документ за ярката индивидуално антологична (а казах вече, че тя е и критическа) гарба на своя създател. Нито само антология за един етап от развитието на българската поезия. Смяя да кажа, че без тази антология не само нашето виждане за поезията преди Гео би било друго, но че без тази антология и пътят на българската поезия по-късно би бил по-друг. Чрез тази своя саморефлексия българската поезия подготви и своя бъдещ път. В този смисъл Геовата антология не само е импулс за създаването на по-късни (включител-

но и бъдещи) антологии на българската поезия, но и сама предопределя донейде техния облик дотолкова, доколкото е предопределила в известна степен и последвалото поетическо развитие. Защото всяка ретроспектива е и перспектива.

Традицията не е само памет за миналото, тя е и завет към бъдещето.

1992

ГЕО МИЛЕВ КАТО ЛИТЕРАТУРЕН КРИТИК

ПЕТЪР ВЕЛЧЕВ

*Няма критика без идеи,
нито идеи без стил.*

Г. М.

468

Гео Милев. Том III

I

Дори да не бе написал нито един стих (а той стъпва на поетическото поприще още като юноша), дори и да не беше изригнал тази грандиозна поема „Септември“, Гео Милев пак щеше да бъде ярко име в книжовната култура на българския XX век. И преди всичко – заради своята литературна критика.

Заради тези неколкостотин страници със статии, есета, манифести, полемки, памфлети и прочие, които свидетелстват за пространна ерудиция и безпогрешен вкус, интелектуална проникателност и полемично майсторство, уважение към високите образци на класиката и жажда за ново, модерно изкуство.

И всичко това (осъществено за около едно десетилетие) отразява, като във вълшебен калейдоскоп и особеностите на автохтонния литературен процес в България, и характерните за епохата търсения и тенденции на западноевропейския и руския авангард.

Гео Милев безспорно е един от челната фаланга на българската литературна критика – и в мащабите на своето време, и изобщо. Неговите статии не са някакви христоматийни текстове с антикварно значение. Те и до ден днешен пронизват с простотата и остротата на своята истинност, възбудват с непреходната си актуалност.

Неговите рецензии, както утвърждаващите, така и отрицаващите – и може би най-вече вторите!

– произнасят безпощадни, но справедливи присъди, които и до днес няма как да бъдат отменени. Трудно могат да бъдат опровергани и положителните му отзиви (за П. Ю. Тодоров, Ем. Пондимитров, Т. Траянов, Хр. Смирненски, Ч. Мутафов), и отрицателните му оценки (за К. Христов, Ал. Балабанов, Ив. Рагославов, К. Гълъбов, Ст. Чилингиров, Ам. Далчев). Ако сравним всеки добър критик с добър стрелец, то за Гео Милев може да се каже, че не допуска нито един празен изстрел.

Удивителна е способността на Гео Милев да формулира – само с по няколко фрази – най-съществени характеристики на автори, проблеми, литературни процеси. И понеже такива определения у Гео има госта, ще приведа само три, без да ги коментирам:

„Като поет Ботев извиква чувство за нещо съвсем оригинално. Така е с всяка творческа индивидуалност; дори ако един поет от този мащаб е повлиян от друг чуждестранен поет, следите на това влияние ще се заличат от многостранността и богатството на неговата собствена природа.“¹

„Преди Иван Вазов нямаше българска литература. Вазов е този, който създаде българската литература токоз със своето грамадно и многоценно литературно дело, коакото и с влиянието, което той упражни върху общия развой на българската реч. Той е, който даде първото удовлетворение на поетическата нужда в българската душа.“²

„Прозата – разказ, роман, драма – остава на заден план, тоже дори да се каже, че в българската литература не съществуват разказ, роман и особено драма. Лириката а б с о р б и р а цялото литературно развитие – и

¹ Чуждите влияния върху българската литература. – L'Echo de Bulgarie, бр. 2284 от 7 юни 1921.

² Иван Вазов. – L'Echo de Bulgarie, бр. 2373 от 23 септември 1921.

*достига едно съвършенство, което, и качествено, и количествено, стои далеч пред развитието на прозата.*³

Сигурен съм, че има и нещо специфично, което отличава Гео от почти всички негови събратя по перо в трудното и отговорно изкуство на критиката. А то е, че той притежава и свой собствен художнически опит, придаващ по-голяма увереност и някаква допълнителна въодушевеност както на отделните критически съждения, така и на цялостната му оценъчна практика. В многостранната литературна ога-реност на Гео – включително и преводаческата – поетическото и критическото начало съществуват успоредно и по своеобразен начин си взаимодействат.

Критикът Гео Милев може би нямаше да бъде това, което е, без присъствието на поета Гео Милев – когато обсъжда други поети, а навярно и без наличието на преводача Гео Милев – когато анализира чуждите стихотворни преводи. Преценявайки нечи сполуки и несполуки, друго си е, когато критикът „отвътре“ ги разбира тия работи. Първо, познава и сам мъките на творчеството. И второ, не е тъй лесно да бъде въведен в заблуждение от този или онзи автор, от една или друга творба.

Такова е, почти сигурен съм, преимуществом на всеки значителен поет критик пред редица числящи се в „профсъюза“ на критиците или пък кабинетни учени. И на едните, и на другите често им се случва да търсят под вола теле, както гласи старовремската поговорка.

Плюс това – една артистическа поливалентност от рода на Гео-Милевата представлява и твърде сигурна гаранция срещу опасния чар на литературното

³ Кратка история на българската поезия. – В: Антология на българската поезия. Съставена от Гео Милев. С., 1925, с. 2. Подчертаното е мое. – П. В.

доктринерство. А също и – ефикасна противоотрова срещу фаталното духовно „влюбване“ в един или друг писател, колкото и значителен да е той.⁴

Литературнокритическото дело на Гео Милев е плод на динамично, сложно и противоречиво като самия живот развитие. Върху него оказват въздействие множество фактори: художествено-естетически, обществено-исторически и дори политически. У Гео не просто се редуват, а дори съжителстват противоположни пориви: интерес към мащабни, обобщаващи идеи и усет за конкретната пластичност на образите, изтънчен естетизъм и здраво чувство за непреходните нравствени ценности, естествен за всеки издигнат творец космополитизъм и непресторена привързаност към родното, националното.

В нашия литературен живот Гео Милев внесе търсенията и достиженията на „мировата душа“, ала ги съедини със стихията на българското. И същевременно съумя да слее жаждата за самоизразяване на индивидуалния дух с историческия бунт на масите. Гео успя да извърви докрай пътя от първото си прозрение, че „Всяко изкуство е експресионизъм; творчески израз, израз на Бог Аз“⁵, до последния си, изстрадаан девиз: „Ний ще останем там, дето е Народът, при Народа, сред Народа“⁶.

Забележете колко съдържателна и многозначителна е тази тъй пестеливо изградена зрагация: творецът трябва не само да бъде там, където е народът, и не само да е на неговата страна, но и да остане заедно с него, с народа!

⁴ Такъв е случаят с един Ив. Рагославов, който продължава да бланува за български символизъм чак до средата на 30-те години, че и по-късно. Освен това той никога не преосмисля своето идолопоклонство пред Теодор Траянов и така в последна сметка се самоликвидира като литературен историк и критик.

⁵ Небето. – Везни, 1920, кн. 10.

⁶ И свет во тме светитя“. – Пламък, 1924, кн. 1.

Така авторът на „Възвание към българския писател“ (1921) органично и неразлъчно се вписва в българския литературноисторически процес. Нещо повече, стана етап в националното духовно развитие. Такава е диалектиката на феномена Гео Милев, която „схема“ противоречията на борбата за модерно изкуство, за да достигне до качествено нов, неповторим синтез. Гео осъществи този синтез и чрез поезията, и чрез критиката, и чрез живота си. Той постигна единството на своята личност и на художественокритическото си дело, което може да бъде гордост не само за България, но и за всеки народ, за всяка нация.

II.

Гео Милев е рядко по рода си и дори, може да се каже, уникално явление в нашата култура. Поразяваща човешкото въображение е способността му да твори с еднакво блестящ успех в толкова много области, че е трудно да бъдат изброени. Той е автор на лирически стихотворения, поеми, стихотворения в проза, литературнокритически и публицистични статии и есета, докторска дисертация, множество преводи на стихове и проза от няколко езика, немско-български речник и речник на чуждите думи в българския език.⁷ Проявява се като самобитен и плодовит живописец и график, детски писател, театрален режисьор новатор, книгоиздател, редактор на авторитетни литературно-художествени списания, съставител на три антологии...

Не по-малко впечатляващо е, че в течение на поч-

⁷ И на една „Кратка история на френската литература“, останала недовършена, на етапа на чернови разработки, но очевидно амбициозна като замисъл. Ръкописът се намира в НБКМ, Български исторически архив, фонд 26, арх. ед. 19.

ми цялата си активност като критик Гео Милев откликва на толкова разнообразни и наглед разнородни художествени явления. Той оценява писатели и книги, разсъждава над литературни проблеми. Пише множество студии и статии за теория на драмата, за театрални постановки, за режисьорско и актьорско майсторство. Остро критикува безотговорното преводачество на стихове. Богата и многообразна е критическата палитра на Гео Милев, когато отразява проблеми на изобразителното изкуство или се изказва за художествени изложби, за творчеството на отделни живописци и графици и т.н. Автор е и на десетина публикации за музика, и най-вече за музикалноизпълнителско изкуство.

С една гума – Гео Милев е живо отрицание на всякакви академични изисквания за специализация в рамките на определена критическа „гилдия“. Той активно и с артистична лекота действа – при това съвсем не като дилетант! – върху един твърде широк терен от изяви на културния живот и у нас, и в чужбина. Подобно нещо може да се обясни, разбира се, с огромното му интелектуално любопитство към всички новости и модерности в изкуството, каквото и да е то, където и да се проявява.

А може би най-съществената причина се съдържа в страстния стремеж на Гео-Милевата естетика да постигне синтез на различните видове изкуство посредством понятия като „експресията, изразът отвътре“ и „магическата сила на внушението – suggestion – чрез която само може да бъде събудено известно прозрение“⁸. Цялото творчество на Гео Милев се характеризира с подчертан интерес към образа, включително и музикалния, т.е. към нагледното, живо, пластично битие на идеята, включително и ли-

⁸ Музиката и другите изкуства. – Алманах „Везни“. Ст. Загора – София. 1923, с. 82–83.

тературната. Тази концептуална постановка на Гео Милев е характерна и за самото писане, за стилистиката на неговата литературна критика. Но за това ще стане дума по-нататък.

Многообразието от художествени интереси се проявява у Гео Милев още в самото начало на критическото му поприще. И това начало не е цикълът статии „Литературно-художествени писма от Германия“ (1913–1914), както по традиция смятат нашите литературоведи, а писаните още през 1911–1912 г. в Стара Загора и в София „Литературни бележки“.⁹ Тези шестнадесет кратки статии досега не са били включвани в изданията „in corpore“ на съчиненията Гео-Милеви – и напрасно, защото са интересни в много отношения.

П ъ р в о. У Гео Милев е налице твърде голям за възрастта му интелектуален диапазон, в който попадат различни художествени явления: поезия, превод, грама, театрално изкуство, музика.¹⁰ Но дори и това не е най-поразителното. Много по-важно е, че не става дума за случаен набор от моментни, мимолетни настроения. За Гео това са трайни обекти на бъдещите му критически занимания и, кажи-речи, във всяка от тези области на критиката той съумява да снесе по едно златно яйце, а всъщност и повече.

В т о р о. Още с първите опити на перото си начеващият литератор очертава контурите на една широка сфера от литературно-критически и публицистични жанрове, които ще използва с успех и по-нататък: рецензия, реплика, есе, полемика, опит за сравнително разглеждане на поети (Юго и Мюсе), теоре-

⁹ Литературен архив. Том II. Гео Милев. Встъпителна статия, публикация и коментар на Г. Марков. С., 1964, с. 169–181.

¹⁰ Дипсва само живописца. За нея Гео започва да пише едва като студент в Лайпциг – явно под влияние на по-богатия, по-интензивен немски културен живот.

мични разсъждения за римата, и т.н. И освен това, както гласи и гревната пословица „Ex ungue leonem“, т.е. вече личи почеркът на бъдещия безкомпромисен критик.

Т р е т о. Впечатлява увереният, независим и понякога злъчен тон на дебютиращия критик. И при това – не само когато остро се изразява по повод на графомани като Стоян Кръстов Ватралски с неговата „Сбирка рими и поеми върху жизнечетни теми“. Младият, едва седемнадесетгодишен Георги Касабов не се колебае да критикува класиците Виктор Юго и Иван Вазов, сомнителния Кирил Христов, капацитета по антични литератури Александър Балабанов, и дори легендарния Висарион Григориевич Белински... И тук не става дума за младежка дързост, както би казал някой. Гео Милев се осланя на аргументи и се ръководи от правото си на собствен вкус. А такъв той безспорно притежава.

Ранните „Литературни бележки“ на Гео Милев ни го показват, като критик в „status nascendi“. Върху тези двадесетина странички вече личат чертите на бъдещия му размах. И най-важната сред тях: автономност на мненията, които не робува нито на догми, нито на авторитети.

III.

Съхранените архивни материали позволяват с документална точност да заключим, че литературно-критическата дейност на Гео Милев се простира върху период от около четиринадесет години. Това ще рече: от краткия, непубликуван приживе отзив за „Българска антология“ на Д. Подвързачов и Д. Дебелянов, гатиран от самия автор: Ст. Загора, **април 1911 г.**, до предговора към „Антология на българската поезия“, излязла от печат в София през **януари 1925 г.**

Можем да говорим за три периода в развитието на Гео Милев като литературен, театрален и художествен критик и публицист: *Първи период* (1911–1915); *Втори период* (1918–1922); *Трети период* (1923–1925).¹¹ Като всяка периодизация, и тази се стреми да съчетае, колкото и трудно да е това, събитийната последователност на Гео-Милевата биография с появата на по-значимите литературни текстове, маркиращи етапите на творческото развитие. Общо заглавията, т.е. самостоятелните текстове са не по-малко от 185. Ще приведа по-важните.

Първи период: „Литературни бележки“, „Литературно-художествени писма от Германия“, „Модерната поезия (Бележки и идеи)“, „Лириката на Рихард Демел с оглед на новата поезия“¹², портрети на Ем. Верхарн, Р. Демел, П. Верлен, Фр. Ницше и пр.

Втори период: „Театрално изкуство“, „Художествена диагноза на българския театър“, „Кръстъто Сарафов“, „Васил Кирков“, „Страхил страшен хайдутин“, „Против реализма“, „In тетогіат Димчо Дебелянов“, „Фрагментът“, „Небето“, „Родно изкуство“, „Българският народ днес“, „Възвание към българския писател“, „Българският народ днес“, „Юбилеи и погребения“, „Боян Пенев и Пенчо Славейков“, „Театрален упадък“, „Чуждите влияния върху българската литература“, „Преводите в българската литература“, „Лирическото дело на Иван Вазов“, „Музиката и другите изкус-

¹¹ Съществуващият между първия и втория период зев във времето се дължи на простия факт, че през 1916 и 1917 г. Гео Милев няма възможност за сериозна литературна работа, тъй като е в ШЗО, а после на фронта, където е тежко ранен, претърпява множество черепни операции и т.н.

¹² Докторска дисертация на Гео Милев, писана на немски в Лайпцигския университет през 1915 г. В превод на български език е публикувана за първи път в сб.: Гео Милев. Нови изследвания и материали. Съст. П. Велчев. С., 1989, с. 382–461.

тва“; литературни портрети на П. Р. Славейков, Хр. Ботев, П. К. Яворов, Д. Дебелянов; рецензии за книги на Ив. Радославов, М. Арнаутов, Ст. Чилингиров, Т. Траянов, М. Арнаутов, Ем. Попдимитров, Ч. Мутафов, Г. Райчев, за Кирил-Христовия превод на „Манфред“ от Байрон и др.

Трети период: „И свет во тме светится“, „Театрална есен“, „Поезията на младите“, „За списание „Ек“ и литературните награди“, „Волни песни от Христо Смирненски“, „Антология българской поэзии“, „Полицейска критика“, „Държава и църква“, „Толстой“, „Агриана Будевска“, „Кратка история на българската поезия“, „Отворено писмо до г. Борис Вазов“ и т.н.

Формално погледнато, 1922-ра е „осевата“ година, тъй като прекратяването (по материални причини) на списание „Везни“ можем да смятаме за преход от втория към третия период в живота и творчеството на Гео Милев. Възщност идейно-естетическият прелом в неговото съзнание настъпва по-рано. Той е съвсем ясно маркиран в статията „Въззвание към българския писател“, публикувана на 5 ноември 1921 година.

Две са големите събития, които лежат в основата на така предложената периодизация, съставляйки разграничителните ѝ моменти: Първата световна война и Септемврийското въстание от 1923 година. За Гео Милев това са моменти, свързани със силни физически, нравствени и социални изпитания.

Войната внася принудителна пауза между епохата на литературни, философски и прочее натрупвания у Гео Милев (както в България, така и при престоя му в чужбина) и един период на активна, бих казал, кипяща творческа дейност в атмосферата на основаното от него списание „Везни“ – едно от средищата на българския културен живот в следвоенните години.

Политическата криза, свързана с Деветоюнския преврат и последвалото – Септемврийско въстание,

довежда до третия период, ознаменуван с основаването на списание „Пламък“. Всъщност въстанието само ускорява настъпването на този период, тъй като много преди това и в поезията, и особено в критиката и публицистиката на Гео Милев са налице засилващи се обществени тежнения.

Въпреки необичайно широкия диапазон от художествени области, вдъхновявали критическото перо на Гео Милев, статиите му за поезия – и преди всичко за българска поезия – са измежду най-проницателното и най-значителното, което е написал.¹³

Отношението на Гео Милев към поетическото, към стихотворното изкуство е ядрото на литературно-критическата му активност, нейната алфа и омега. И това е така не само във фигуралния, но и в буквалния смисъл. Защото първите критически отзиви на Гео (датиращи от 1911 г.) са посветени на две поетични антологии, а последният му приживе публикуван литературно-критически текст е предговорът към собствената му „Антология на българската поезия“ (1925). Този факт може и да е случаен, но има символично значение!

В поетическото изкуство Гео Милев се чувства, както се казва, у дома си. Тук той сякаш обединява в едно органично цяло ролите си на поет, преводач на поезия, критик на поезия и съставител на няколко поетични антологии – една обща и няколко тематични... Можем да го наречем най-знаменития антологист в нашата литература.

Прочее, когато става дума за фигури от ранга на Гео Милев, антологизмът галеч не е само „една форма на критиката“, както на бърза ръка се изказва Ат.

¹³ Основополагащи са и неговите оценки за преводна поезия. Вж. по-подробно: П. Велиев. За критиката на стихотворния превод в България. – Сб. Критика на превода, т. 1, С., 1982, с. 73–76.

Далчев. Това по-скоро е някакво интимно, съкровено общуване с предходници и съвременници, които заедно съставляват една грижливо подбрана „компания“ от творци. И по този начин антологистът Гео Милев по своеобразен начин се приобщава към цялостния развой на българския стих, вписва своята личност в историята на националната поезия.

В „Антология на българската поезия (1925) Гео Милев – от скромност ли, от що ли? – не включва себе си. Ала онези, които през 1940 г. преиздават книгата, коригират този пропуск. По този начин „компанията“ се попълва до необходимия състав. И жестът е напълно уместен, защото още през 1925 г. мястото на Гео Милев вече е било там, в сред плеядата поети от П. Р. Славейков до Хр. Смирненски.

Но – да се върнем към основната си тема. Периодизацията на Гео-Милевата критика и публицистика, както бе изложена по-горе, възсъздава цялостната, най-общата историческа картина на въпросното явление.¹⁴ Ако искаме обаче да изясним и теоретичните предпоставки на една тъй многостранна оценъчна практика, необходимо е да съсредоточим внимание върху оня по-кратък отрязък от време, когато възникват и се разгръщат естетическите възгледи на критика.

Естетиката на Гео Милев – тревожна, спонтанно-стихийна, екзистенциална – е рожба на една „погранична ситуация“, ако използваме термина на Карл Ясперс. Тя се оформя и еволюира във време на бурни исторически катаклизми и катастрофални преобръщания на социални пластове: Първата световна война, Октомврийската революция в Русия, провала на спартакисткия бунт в Берлин, разгрома на Септемв-

¹⁴ Нейната делитбена схема приблизително съвпада с предложената от мен периодизация на Гео-Милевата поезия. Вж.: П. Велчев. Стихът на Гео Милев. – Литературна мисъл, 2006, кн. 2, с. 91–93.

рийското въстание в България. И същевременно – в атмосферата на трескави, авангардни философски и художествени търсения. Купеж от злощастия, купеж от идеи! Епоха, в която социални революции се съчетават (сякаш се съвкупяват) с естетически революции.

В тази сложна амалгама от елементи, ту привличащи се, ту отблъскващи се, изкристализира типът творец, който е Гео Милев. Винаги верен и на пламения си художнически темперамент, и на твърдия си нравствен императив, той иска да бъде на висотата на новите, модерни идеи за изкуството и едновременно с това гържи да бъде в крак с гражданските тежнения на масите – при това не само в тесните граници на своята нация, но и в интернационален общочовешки мащаб.

Своеобразието на Гео-Милевия мирозглед – разгледан като цяло, като процес – е, че естетическото и етическото първоначално съществуват в някакво динамично неравновесие и едва по-късно стават равностойни фактори. Синтезът между тях се постига трудно и дори някак мъчително. А нарастващата сила на втория фактор до голяма степен е под напора на външни, социално-политически обстоятелства.

Своеобразен е самият начин, по който се осъществяват поэтапните промени във философско-естетическото мислене на Гео Милев за битието и за неговото художествено отразяване. Характерен е не толкова линейният, колкото спиралният модел на развитие. Отделните моменти не просто се сменят, а диалектически се „снемат“, което означава, че тезата преминава през своята антитеза, за да се върне пак в себе си, но вече на качествено ново, на по-високо ниво. Да видим как функционира тази диалектика в естетиката на Гео Милев. Това е интересен, граматичен процес, който се развива с ускорени темпове.

IV.

В ранното, програмно есе на Гео Милев „Небето“ (1920) субектът, а по-точно казано, творещият „аз“ е представен само с гносеологично-естетическите си характеристики, а социално-етическият аспект, може да се каже, отсъства напълно. За него не е отропена нито дума. Нещо повече, самата действителност сякаш не съществува сама по себе си, а единствено посредством дейността на творческия субект: „Не отразяване на Света през Аз в изкуството – което изкуство е: отражение на Света. А отразяване на Аз през Света в изкуството.“ И затова, според Гео Милев, светът е „безформено сурово вещество: скала, от която Д у х ъ т ч у к издялва форми. Форми в Космоса. Абсолютни възплъщавания на Аз. Космосът на Изкуството. Аз не е о г л е д а л о; Аз твори: Аз е божество. – Абсолют“.¹⁵

Най-лесно е да приемем подобни разсъждения за солипсизъм, или както се изразява Георги Марков: „краен субективизъм, пълен отказ на обективността на действителността, издигане на субективността във върховно и единствено начало“¹⁶. Подобно заключение ще бъде обаче непрецизно, невярно. Защото в своето есе „Небето“ Гео Милев няма предвид всяко изкуство, а изкуството на експресионизма. Основният патос на автора е да противопостави експресионизма на импресионизма, където: „Аз не съществува. Аз е безлично. Аз е о г л е д а л о. Светът – видимата реалност – е всичко...“

Не за такава естетика ратува Гео Милев, а за „всяко изкуство“, което е „експресионизъм, т в о р

¹⁵ Везни, № 10, 31 май 1920. Тук и в следващите цитати от Гео Милев подчертаното е мое. – П. В.

¹⁶ Г. Марков. Гео Милев. С., 1964, с. 60.

ч е с к и израз, израз на Бог Аз“. Истинският смисъл на казаното от Гео Милев е, че именно духът, азът е „differentia specifica“ и на изкуството на експресионизма, и на всяко истинско, според него, изкуство, защото изкуството като такова е преди всичко експресия, изразителност. Мисля, че такова е било истинското намерение на Гео Милев.

Още повече – като се има предвид, че само една година по-късно, при обсъждането на понятието „творчески субект“ вече са привлечени категории като „колектив“, „народ“, „колективна гуша“. Критикът пише, че освен „оригиналния талант, с който поетът е дарен“, неговите творби „п о с к о р о с а доказателство за дълбоките и мистични връзки между поета и колективната гуша на н а р о д а“. По-нататък Гео е още по-категоричен, той недвусмислено заявява: „...няма изкуство за изкуство. Няма изкуство, което да е манифестация на една индивидуалност“. И накрая следва заключението: „Истинското изкуство е в и н а г и продукт на един психологически к о л е к т и в – отдето то черпи своята сложествивна и мозъща сила.“¹⁷

Промяната, както личи, не е само в стилистиката и терминологията, но и концептуална. И това според мен е съвсем естествено и логично. В своето есе, може би неслучайно озаглавено „Небето“, Гео Милев съзерцава нещата от някаква абсолютна гледна точка, тъй да се каже, „sub specie aeternitatis“. А пък в статията си за поезията на Яворов той е принуден да се приземи в съответствие с конкретната оценъчна задача. Посредством естетика „отгоре“ литературна критика не се пише.

А Гео Милев гържи преди всичко да бъде критик, т.е. да реагира на конкретния литературен живот у нас – автори, творби, проблеми. И неслучайно – са-

¹⁷ Петю Яворов. - L'Echo de Bulgarie, август 1921.

мо два месеца след статията за Яворов – той публикува своето знаменито „Възвание към българския писател“.¹⁸ Тук, наред с понятието „народ“ авторът въвежда кардиналните категории „живот“, „човечество“, „човек“. Освен това той се стреми да ги подреди в някаква ценностна йерархия.

Тя обаче няма нормативен характер, а по-скоро представлява една жива, развиваща се мисъл за действителността, където отделните моменти снемат собствените си вътрешни противоречия, за да доведат до единство, което е не само формален синтез, но и конкретен идеал. Всичко това Гео Милев постига със забавно диалектическо умение.

Различавайки сложни и нееднозначни философски понятия като „живот“, „общество“, „народ“, „човечество“, „човек“, Гео Милев лаконично, ала убедително извежда категорията Ч о в е к над всичко. При това характерна еволюция претърпява и понятието Д у х, в което Гео преди влагаше повече или по-малко абстрактен смисъл на Абсолют. Сега авторът казва: „Духът е човечеството. Духът е човекът.“ И прогласява:

Духът: етическият закон на човека.

Духът: етическата нужда на изкуството.

*Духът: Върховният Дух, Светият Дух,
който създава нуждата от Красота. Който
създава нуждата от изкуство.*

В самия финал на своето „Възвание“ Гео Милев, извел Човека на върха на битийно-ценностната йерархия, сякаш поставя пред него още една задача, още една цел – вероятно най-трудната. Той казва:

¹⁸ *Везни*, кн. 4 от 5 ноември 1921.

*Човекът преди всичко! Не „добрият“ човек,
въоръжен с всички известни днес добродетели;
но Човекът! За духа няма добродетел – Духът
е отвъд добро и зло. Духът е само интензивност.
Човекът преди всичко значи: Бъди цял!*

Тук Гео Милев сякаш разглежда своя идеал не толкова в образа на преодоляно противоречие между етичното и естетическото, колкото като пълнота на човешкото, т.е. като някаква абсолютна ценност. В току-що цитирания текст има две ключови фрази: „Духът е само интензивност“ и „Човекът преди всичко значи: *бъди цял!*“. За да хвърлим малко повече светлина върху тях, необходим е един, макар и бегъл поглед в историята.

В по-далечна ретроспектива можем да си спомним за стиха на германския поет мистик от XVII век Ангелус Силезиус: „Mensch, werde wesentlich!“ (Човеко, бъди същностен!) В по-близка до времето на Гео Милев ретроспектива не можем да не си спомним за понятието „същностни сили на човека“, което е може би най-интересната категория, създадена от Карл Маркс. А в един съвсем актуален, що се отнася до Гео Милев, естетически контекст стигаме до програмните изказвания на немския експресионизъм: „обръщане към човека“, „вяра в могъществото на духа“, „интензивност и радикализъм на чувствата“.¹⁹

Очевидно в Гео-Милевото „Възвание“ има някаква приемственост с по-машабни духовни търсения на човека и човешкото. И по-точно казано – с една хуманистична идея, преминаваща като червена нишка през европейската философия на Новото време: от мистиката на Силезиус, търсещ Бога не на небесата,

¹⁹ Menschheitsdämmerung. Ein Dokument des Expressionismus. Herausgegeben von Kurt Pinthus. [1919]. Подчертаното мое. – П. В.

а в природата и в човека, до експресионистите, устремени към най-ярките, най-остри форми за изразяване на човешкото.

Очевидно през 1921 година Гео-Милевото „Възбание към българския писател“ нито е било възприето, нито както трябва осмислено – поради невисокото равнище на нашата интелигенция. Нещо повече, „Възбанието“ предизвиква неодобрение у приятели и съмишленици на Гео. Призовават го да се върне към „принципите на чистото изкуство“, да се откаже „да дири човека“ и да го „преценява от етическа гледна точка“. Явно Гео Милев, без да прави никакви шумни декларации, дълбоко в себе си вече е преживял определена мирогледна еволюция. Още през 1921 г. той вече вижда по-далеч от своите съратници – по идеи и по списание „Везни“. Той сякаш прозира в бъдещето.

Бъдещето, където го очаква последната истина за човешкото битие и за съдбата на твореца, изправен пред върховното историческо изпитание – революцията. Само няколко месеца след Септемврийското въстание Гео Милев, сякаш не с мастило, а с кръвта на сърцето си, пише потресаващата статия „И свет во тме светитися“.²⁰ От всички вълнували съзнанието му философски категории остава само една: Н а р о д ъ т. Рухнала е „кулата от слонова кост, убежище на поезията и скривалище на поетите“. Човекът на изкуството „слисан, трогнат, прогледнал“, излиза навън, в реалността, за да види „разкървадения лик на Народа, своя Народ“. Той е длъжен да прозре голямата истина:

*Днес не е време на розови сънища
и лазурни бялове. Вретето е жестоко –
и праща поезията в изгнание.*

Днес има само Народ и Човек. Човекът

²⁰ *Плаватък*, 1924, кн. 1.

пред лицето на Народа. Човекът посред Народа.

Поетът добива своето истинско призвание: да бъде преди всичко, и само – Човек. Човек посред Народа.

В тези редове вече се съзират чертите на бъдещия автор на поемата „Септември“. Те са финалната фаза на едно интензивно естетическо развитие, пронизано от диалектиката на непрестанно възходжане от абстрактно към конкретно, от копнежа за художествен подвиг към самия подвиг.

V.

Българското литературоведение досега се е занимавало предимно с идеите и темите на Гео-Милевата критика и съвсем малко, да не кажа никак, с нейната п о е т и к а, т.е. съвкупност от стилистично-художествени похвати. А това е необходимо, тъй като Гео Милев е един от малцината наши писатели, чиито критически „опуси“ в преобладаващата си част притежават несъмнена белетристична стойност. Искам да кажа, че статиите на Гео не са някакви скучновати, менторски текстове, каквито много сме свикнали да четем, а най-често представляват и публицистика, и есеистика, а понякога – и стихотворения в проза (нека последното не прозвучи пресилено). Сентенцията на Гео Милев: „*Няма критика без идеи, нито идеи без стила*“, макар и изказана по друг повод, може да послужи като девиз на собственото му литературнокритическо творчество.

Антон Павлович Чехов някъде беше казал, че краткостта е сестра на таланта и сигурно е бил прав, поне що се отнася до определени случаи. Един

от тях е случаят с литературната критика на Гео Милев. Неговите текстове са неголеми по обем, т.е. кратки са в буквалния смисъл на думата. Повечето от тях са по няколко страници.²¹ Това може би се дължи на факта, че като критик Гео се реализира най-вече върху страниците на списания и вестници – в София, в провинцията, в чужбина.

Когато обаче говорим за краткостта на Гео-Милевото писане, по-важно е да изтъкнем, че най-често срещаният и сякаш най-въдъхновено разработван у Гео Милев критически жанр е р е ц е н з и я т а. Тя е, тъй да се каже, душата на неговата критика. А не трябва да се забравя, че рецензията – което в най-широк смисъл ще рече мигновена реакция, отзив, отклик – е основа на литературната критика като такава, като основен род оценъчна дейност. Прочее рецензиите на Гео – и положителните, и отрицателните – са кратки, написани със замах и с малко гуми.²²

Живото, образно, остроумно, афористично писане на Гео Милев, съдържащо кога явен, кога скрит полемичен патос, свидетелства за пламенен, неспокоен темперамент и висока култура на словото. Поетиката на Гео-Милевата критика е тема, изискваща по-детайлно обсъждане. Тук ще се ограничи с това, да резюмирам някои по-съществени характеристики. Подбрал съм примери, които почти не се нуждаят от коментар.

²¹ Изключенията са малко: статията „Модерната поезия“ (1914), ръкописът на докторската дисертация (1915) и брошурата „Театрално изкуство“ (1918). Без да подценяваме литературните качества на последните два текста, трябва все пак да имаме предвид, че те са си поставяли и определени практически цели.

²² Единствено изключение е отрицателната му рецензия за Кирил Христовия превод на поемата „Манфред“. Причината е проста. Гео Милев иска да бъде максимално обективен и добросъвестен, защото вече е публикувал собствен превод на Байроновата поема. Той спазва неписаното правило, че когато хвалиш, гостатъчни са и една-две странички, но когато съдиш, задължителна е една по-пространна доказателственост.

1. Впечатляваща характеристика на Гео-Милевия стил е неговата л а п и г а р н о с т, умението в къса, съгъстена, точно премерена и проста фраза да се побере и най-сложната мисъл. Различията между форма и съдържание са сведени до минимум. В това отношение Гео Милев е, разбира се, следовник на любимия си философ Ницше, който заявяваше: „Аз казвам, нямам време да доказвам. Моя гордост е да казвам, в десет изречения това, което всеки друг казва в една цяла книга – което всеки друг не казва в една цяла книга.“ А може би Гео е предчувствал, че не му е отредено дълго да живее и няма да има време за много приказки... Прочее ето няколко примера за Гео-Милевия афористичен стил:

„Посред нерешителното и неловко сричане на многобройните стихотворци от онова време гласът на Ботйова прогъртава като мощна тръба за героична атака“.

„...мястото на Яворов в историята на българската литература: той е родоначалник на модернистите. Яворов е за нас това, което е Бодлер за французите“.

„Димчо Дебелянов бе посечен в жертва на една голяма и страшна химера. Безсмислената химера Отечество. Димчо Дебелянов беше паенник на голямата пробаема Изкуство. И остана недовършен. Той не достигна онова, което дири“.

„Името Маларме е – епоха и начало: епохата на символизма; началото на постигнатия художествен идеал“.

Стремежът на Гео Милев към съгъстен изказ проличава и в самата композиция на статиите му. Често пъти те не започват с традиционно въведение, а изведнъж, направо с обобщение, което едва по-натък се конкретизира, анализира, обсъжда. Например: „Раковски отдавна е загубил всяко значение на поет – ако е имал някога такова.“ Във финала на статията вече се говори за изключителната гражданска лич-

ност на този „гений, твърде голям може би, за да бъде запомнен“²³.

По същия начин – внезапно, изведнъж, „ex abrupto“, веднага след заглавието Гео ни въвежда в специфичната атмосфера на онова, което ще ни опише по-нататък. Статията например е озаглавена „Поезията на младите“ и читателят очаква някакви ласкави, напътствени думи към пограстващото поколение. Но вместо това Гео Милев моментално допълва: „Тоест – поезията, за която никой не се интересува, която никой не чете. Която се пише, само – пише: за лично удоволствование на своите автори. Авторы – вманиачени момчета, които...“ И т.н. И по-нататък на „младите“ (Стратиев, Пантелеев, Мирчев, Далчев, Дончев и други-кванти), както се казва, не им се разминава. Идентичен е похватът „ex abrupto“ и в статията „Театрална есен“, която критикува не само постановката на пиеси, но самото театрално ръководство. И затова се открива с думите: „Есента започна твърде рано – още в началото на пролетта; още от 10 февруари, когато съдбата...“ И т.н. Става дума за пожара от 10 февруари 1923 година, в чиито пламъци изгаря сградата на Народния театър.

А има и нещо по-важно. Гео Милев не просто е избрал за свой стил съдържателната краткост, стезнатост и яркост на израза. Той теоретизира върху този начин на писане, различава неговите особености и в последна сметка му посвещава една вдъхновена, почти апологетична творба. Имам предвид знаменитото есе „Фрагментът“ (1919), което може да бъде наречено програмен естетически документ на токущо учреденото списание „Везни“. Да си припомним някои от обобщаващите разсъждения на Гео Милев:

²³ Сп. *Трудовак*, 1922, кн. 2.

Не само една откъсачна тисва – афоризъм – е фрагмент. Днес цялото изкуство е фрагментарно. Стилът довежда до фрагмент.

Стилът, доведен докрай, ражда фрагмент. Стилът създава художествения ефект. Оттук: голямата сила на фрагмента, на фрагментарното изкуство.

Фрагмент значи: да не кажеш всичко. Да не свържеш всички отделни части, логични постъпки. /.../

Изкуството е синтез: фрагмент. Едно художествено произведение е построено не върху ясни логични елементи, а върху далечни психологически асоциации.²⁴

В своето есе за фрагмента и фрагментарността Гео Милев се концентрира върху същностни черти на модерното изкуство и същевременно изповядва собствено си верую на творец – поет, художник, есеист, критик.²⁵ Две-три години по-късно в друга, написана по конкретен повод статия, Гео Милев все така лаконично ще каже: „Няма критика без идеи, нито идеи без стил.“

2. Не по-малко впечатляваща характеристика на Гео-Милевата критика е нейният остроумен език. И това не е просто за да си упражнява Гео чувството за хумор, ами се създава един литературнокритически стил, който е на границата с публицистичното, а понякога и отпак тук тази граница – в самата стихия на памфлета. Налице е цяла гама от оттенъци на смеха – от иронията до сарказма, от леката шега до острата обобщаваща сатира. Привеждам няколко примера.

²⁴ *Везни*, г. I, кн. 4 от 30 ноември 1919.

²⁵ Поетиката на фрагмента е характерна и за много от живописните платна, графики и карикатури на Гео Милев.

Осмивайки римотворческите амбиции на известен български поет, Гео го нарича „нашия банвил К. Христов“.²⁶ Суреч оприличава го на френския поет парнасист Теодор дьо Банвил, автор на „Малък трактат по стихосложение“ (1872), където се отделя прекалено голямо внимание на римата.

Възмутен от вечната ни българска история, когато не само живите, но и мъртвите биват „обгаврени със суетен шум“, Гео се дразни от надгробната реч на „господин професора Боян Пенеv – неизбежен Санчо Панса след сянката на тоя велик Дон Кихот, жагуващ за подвиг, какъвто беше приживе Пенчо Славейков“.²⁷

За съставената от Димитър Бабев антология „Френски поети“ със справедлив гняв е казано: „Цялата книга има вид на безсистемен сборник на отпукоттам събрани дрипелчета.“²⁸

За да не назове пряко Ел. Пелин и Ал. Балабанов, с чието списание Гео нерядко полемизира, той като някакъв баснописец ни разказва за „зверилницата на „Развигор“, дето вие един вакарелски вълк и една месопотамска хиена, единствените две диви животни, които никога не могат да бъдат опитоменени“.²⁹

Но това още не е всичко. Критическият темперамент на Гео Милев достига и до използването на х и п е р б о л и. Така например за злополучния превод на Байроновия „Манфред“ се казва: „Ако речем да изброим всички грешки на Кирил-Христовия превод, ще трябва да се напише книга, по-голяма от самия „Манфред“.“³⁰ А за книгата на Ив. Рагославов „Идеи и кри-

²⁶ Литературен архив. Том II. Гео Милев. С., 1964, с. 179.

²⁷ Юбилеи и погребения. – Везни, кн. 3 от 30 октомври 1921.

²⁸ Везни, 1921, кн. 8.

²⁹ Боян Пенеv и Пенчо Славейков. – Везни, 1921, кн. 5.

³⁰ Везни, 1921, кн. 7.

мика“ е казано буквално следното: „Всяко изречение в тия 139 страници влиза в неприятна разпра със стилстиката.“³¹ Ала най-зле си е изпатил горкият Ст. Чилингиров, авторът на романа в сонети „Владо Булатов“. А пък и критикът – жив да го ожалиш:

*„Защото: четенето на тая книга е работа по-тежка от къртене на каатъни, по-тежка от изкореняване на стари пънове, по-тежка от работа в каторгата... Какъв език, какви стихове!... Езикът ти се спаесква, изкъртват ти се зъбите! Във всичките тия 299 страници на романа „Владо Булатов“ едва ли има една 0,299 част от правияния български език. А поне на 299 места читателят ще срещне фрази, в които не би могъа да открие никакъв стисъв.“*³²

3. Една много съществена черта, характеризираща поетиката на Гео-Милевата критика, е стремежът към конкретна, предметна о б р а з н о с т. Посредством този чисто художнически похват Гео повишава сугестивната мощ на критическия текст, т.е. нарастват възможностите за по-непосредствено, по-директно, по-интензивно внушаване на идеите.

Едно е да разсъждаваш за релативността на моралните категории у Пол Верлен, а друго е да проникнеш сякаш в самите дълбини на чуждата душа: *„Детето и Грешникът си уричат свиждане в поезията на Верлена. Бауднийт син на евангелската притча хапе с пияната си уста чистата шия на Адониса. Най-сетне, под късите лъчи на вечерта, съзерцава гузната печал на изкъсаната си греха и не може да се познае: Бауднийт син е без грях.“*³³

³¹ Пак там, 1922, кн. 17–18.

³² Пак там, 1921, кн. 8.

³³ Предговор към: *П. Вераен*. Избрани стихотворения. В превод на Гео Милев. Ст. Загора, 1922, с. 4.

Едно е да декларираш граждански и литературно-естетически позиции по повод на простия факт за разгрома на Септемврийското въстание, съвсем друго е прякото, образно внушение: „Потрепераха и най-дъбоките дебри на Баалкана, и най-гаухите долове на нашите планини. Братска кръв палисна по треви и шубраци, тозък от разбити черепи поапна по зидове. Писъци на тъже и ридания на майки удариха в небесния купол. Зитните ниви почерняха от траурни четбери.“³⁴ И оттук именно следва категоричното заявление на Гео Милев: „Ний ще останем там, дето е Народът.“ И така именно Гео ни призовава да се присъединим към неговото решение.

В цитираните по-горе редове обърнете внимание на емоционалния тон, образите, предметните детайли и дори на ритъма, който е почти стихов! Всичките тези неща поразително напомнят някаква предварителна скица или чернова на бъдещата поема „Септември“, публикувана през същата година.

А ето и още един характерен пример. В статията „Поезията на младите“, правейки обзор на текущата литературна продукция, Гео Милев изпитва досада от „толкова много господа в изгладени и изчеткани официално черни костюми, толкова поети с бледи чела, миньорни погледи и устни с печална усмивка“. Той жадува най-сетне да види „варвари, хулигани, печенеги – с пламък в очите и железни зъби. Варвари, нова раса – която да влее нова кръв на българската поезия“. Заслужава да се отбележи, че именно с помощта на художествени образи Гео формулира своята мисъл и достига до точната си естетическа диагноза, че българската литература през 20-те години се нуждае от „оварваряване“, т.е. от нов, конкистадорски прилив на жизненост.

³⁴ И свет во тме светится. – *Пламък*, 1924, кн. 1.

Необходимо е също така да се подчертае, че статията „Поезията на младите“ е изобщо един забележителен текст, тъй като по своеобразен начин сумира всички изброени дотук художествено-стилистични похвати на Гео-Милевата критика. А тя със своята лапидарност, остроумност, афористична фрагментарност, образност и прочее е образец на публицистично-критическа проза, която продължава традициите на писатели като Хр. Ботев, Ал. Константинов, П. П. Славейков.

VI.

В продължение на около едно десетилетие Гео Милев активно, целеустремено и плодотворно изпълнява ролята на „arbitrarius elegantiarum“ в българския литературен и общокултурен живот. Отзив, рецензия, портрет, естетически манифест, обзорна статия, проблемна очерк – това са немалкото области, в които най-успешно се разгръща неговата оценъчна дейност. Те съставят, тъй да се каже, магистралата от критически изяви на Гео Милев

Ала, бидейки многостранно подготвен и винаги стремящ се към синтетично познание литератор, Гео не остава чужд на редица по-фундаментални дисциплини: литературна теория и история, стихознание, теория и история на драмата и сценичното изкуство, сравнително литературознание, методология на художествения превод и т.н.

За това свидетелстват множеството интересни наблюдения, анализи и размисли на Гео Милев в съчинения като „Шест български пиеси“ (1912), „Лириката на Рихард Демел с оглед на новата поезия“ (1915), „Театрално изкуство“ (1918), „Фрагментът“ (1919), „Чуждите влияния върху българската литература“

(1921), „Лорд Байрон: Манфред, драматическа поема, превел Кирил Христов“ (1921), „Кратка история на българската поезия“ (1925). Последната статия заслужава по-особено внимание, тъй като е лебедовата песен на Гео-Милевото критическо дело. А и по други причини.

Някои автори – сякаш подведени от заглавието, побързаха да я обявят едва ли не за историографски труд. Ал. Йорданов смята, че „можем да наредим името на Гео Милев сред имената на най-ярките историографи на нашата литература“.³⁵ А Св. Изгов твърди, че „Гео Милев всъщност е първият автор, създал жанрово специализирана история на българската литература. Защото, макар и съвременна, неговата „Кратка история на българската поезия“ е всъщност първата история на българската поезия“.³⁶ Истината е, че много преди Гео Милев, още през 1906 г., Пенчо Слабейков публикува своята обемиста студия „Българската поезия преди и сега“.

По-важното е да си отговорим на въпроса: може ли „Кратка история на българската поезия“ да бъде определяна като историографски труд в пълния и точен смисъл на това понятие? Очевидно – не. Пък и кому е нужна такава една квалификация, която ни ангажира с ненужни изисквания? След като знаем колко не акаде-мичен дух е бил самият Гео Милев, трудно е да се приеме, че би се радвал да го назоваваме със скучноватото име „историограф“. Нека си спомним за презрението му към „професорската критика“! И най-вече да не забравяме, че едно изискващо търпение и педантизъм занятие, каквото е историографията, никак на

³⁵ Гео Милев. Нови изследвания и материали. Съст. П. Велчев. С., 1989, с. 141.

³⁶ Гео Милев през погледа на литературната история и критика. Съст. Д. Танев и А. Андреев. С., 2005, с. 353.

се свързва с темперамента на човек като Гео Милев! И на писател, за когото думите на Ницше: „Аз казвам, нямам време да доказвам“, са били девиз.

Трябва да се придържаме към простата истина, че Гео Милев е литератор, артистичен, свободен, неакадемичен във всичко, което пише. Той е с поетично-художествен тип инспирация. И това е валидно за него дори когато третира сложни, чисто литературоведски теми.

Имам предвид, че на компаративистичния проблем за чуждите влияния върху българската литература, изискващ като минимум една пространна монография, Гео Милев посвещава серия от шест кратки статии. И ако това все пак е оправдано, то е по две причини. Първо, става дума за публикации във вестник „L'Echo de Bulgarie“, чието предназначение е да популяризира в чужбина българската култура. И второ, дори и върху толкова ограничена вестникарска площ Гео Милев съумява да каже най-важното.

Имам предвид и случая с Гео-Милевата докторска дисертация, имаща за задача да определи мястото на Рихард Демел в немската поезия. Този състоящ се от около 80 страници текст е ценен за нас, защото съдържа интересни мисли и носи типични черти на Гео-Милевия маниер на изразяване. Съответният факултетски съвет на Лайпцигския университет обаче връща „труда на докторанта за преработване“. По редица причини – Първата световна война е в разгара си, Гео трябва да се върне в България и пр. – до защитата на дисертацията не се стига.

Поради всички тези и подобни съображения аз мисля, че Гео-Милевата „Кратка история на българската поезия“ – и като обем, и като подход към проблема – е едно типично есе в най-добрия, в образцовия смисъл на това понятие. Едно вдъхновено, прорязано от почти гениални хрумвания есе за българската по-

езия, за нейното художествено-психологическо и нарочнопсихологическо е *г и н о с ъ щ и е*.³⁷ Периодизацията на литературния процес, която Гео прави, е не толкова опряна върху промените в общественото-историческото битие, колкото е опит за възсъздаване на дълбинни етапи, т.е. на „върховните еманации на расовия гений“. В промеждутъците на тия върхови моменти Гео Милев много умело – и като използва енергията на единния, могъщ замах на перото – и *н к р у с т и р а* образите на по-второстепенните автори.

Портретните характеристики, които той прави на българските поети – носители на „върховните еманации“, са дълбоки, пластични, интересни сами по себе си. Съединяването им обаче в стройна система е нещо доста по-сложно, защото ще рече да се постигне синтез на явления и свойства, притежаващи различни, а донякъде и противоречиви черти. Не бива и да се забравя, че при всичките си несъмнени философско-литературни достойнства, есето на Гео Милев е било предназначено за предговор към неговата „Антология на българската поезия“. А пък едно съпоставително изследване на принципите, изложени в предговора, и принципите на подбор, на съставителството в собствен смисъл, е още по-сложен проблем. И изобщо е предмет на бъдещи размисления, които не влизат в моята задача. А сега е време за заключителни думи.

* * *

Гео-Милевото критическо дело, макар и без време прекъснато, е един от най-зрелите плодове на нашето литературно развитие. И може би е най-яркото свидетелство за своеобразието на това развитие, движено от историческата необходимост българската култура

³⁷ Терминът „единосъщие“ заимствам от ранни статии на Гео Милев, тъй като ми се струва подходящ и за този случай.

с ускорени темпове да се издигне до равнището на европейската култура. На този стремеж е подчинено всичко в кипящата поетическа, критическа и преводаческа дейност на Гео Милев. За постигането на една толкова сложна и трудна задача Гео, както малцина, притежава всички необходими предпоставки: природен талант, задълбочени познания, волеви темперамент и, което е особено важно, твърд етически императив.

Както Земята според древните космогонии се крепи върху „три кита“, така и Гео-Милевото критическо дело се основава върху три същностни характеристики: е р у д и ц и я, естетически в к у с, висока степен на к р и т и ц и з ъ м. Онова, което ги свързва, сиреч тяхното родово общо е поривът към свършенство – винаги и във всичко. Не са много българските литератори, отличаващи се с такава подчертана възискателност и към себе си, и към другите. Това е строгост, максимализъм, перфекционизъм от висока, благородна проба.

Какво всъщност означават споменатите по-горе кардинални качества? Ерудицията ще рече независимост, тъй като човек пряко борава с източниците на своето познание, а не се опира на информация. Естетически вкус е възможността за непосредствена, независима, собствена оценка на художествените явления. А критицизъм е преди всичко автономност на съжденията, независимост от догми и авторитети, принципно антидоктринерство. Само по този начин можем да си обясним единния, цялостен образ на Гео Милев, на този най-критичен и най-свободен дух в нашата културна и гражданска история.

БЕЛЕЖКИ И КОМЕНТАР

Настоящият том от „Съчинения на Гео Милев“ в пет тома представя литературно-художествената крика, публицистика и есеистика на поета от втория период на неговата разностранна дейност. Обикновено той е определян като „периода на списание „Пламък“, докато първият период се означава като „периода на „Везни“. Тези определения се оправдават от факта, че двете списания на Гео Милев – „Везни“ (1919–1922) и „Пламък“ (януари 1924–януари 1925) са жалони в българската литературно-обществена периодика, запазили и до днес историческото си място и значение. На своето време те са били основна арена за творческа изява на техния създател и редактор, трибуна за отстояване на неговите естетически концепции, етически и социални позиции. Назоваването на двата периода по имената на двете списания е, разбира се, условно. Известно е, че тази схематична периодизация на творческата и обществената дейност на Гео Милев подхранваше в определен период опростенческите тенденции да се абсолютизират и разграничават неговите схващания и изяви в два взаимно изключващи се етапа.

„Периодът „Везни“ е безспорно характерен с открития зов на Гео Милев и неговите съратници за модернизирани и европеизирани на българската литература и изкуство, с пропагандирането на авангардните естетически течения и особено на експресионизма, появили се след Първата световна война. Възпитаникът на Лайпцигския университет шокира българските културни среди, неподготвени за идеите на авангарда, със статии като „Против реализма“, „Фрагментът“ и „Небето“ (някои от които печата не във „Везни“, а в други издания). Но в същото време в хронологичните рамки на така наречения първи период той издава своето „Експресионистично календарче за 1921“, ко-

ето съдържа според определението на автора си „12 социални поеми“. А в самото списание „Везни“, в кн. 1 от третата годишнина, редакцията обявява, че „становището ни при всяка критика ще бъде (впрочем така е било до известна степен и досега, през I и II годишнина) не само тясно естетично, а същевременно и етично; защото за нас човекът е преди всичко етически... Човекът преди всичко!“ Няколко месеца по-късно в сп. „Везни“ се появява ярката обществено-политическа статия „Българският народ днес“, последвана от паметното „Въззвание към българския писател“ с обвинението, че у нас литературният творец няма нищо общо с „Живота, писан с главна буква“ и „затова не играе никаква роля в българския живот“... Очевидно неоправдано, нелогично е било да се търси едва ли не пропаст между тези редове в сп. „Везни“ и ярката социална чувствителност у редактора на „Пламък“, революционния дух на неговото ново списание. Нито е нужно днес да се подчертава колко непроникновено е било да не се забелязва, че съзрявайки идейно под влияние на конкретните събития в България през септември 1923 г. и последвалия кървав полицейски произвол, Гео Милев не се отказва от своите модерни естетически виждания и че въздействието на неговата поема шедьовър „Септември“ идва не на последно място от силния ѝ експресионистичен заряд. Заряд, който вече пулсираше в поемата „Аг“, писана още през 1922 г., както и в друга незавършена поема „Ден на гнева“.

В този том, преди да представим написаното от перото на Г. Милев и отпечатано в сп. „Пламък“, сме обособили раздела „Български литературни портрети“. В него е включен и цикълът от статии за влиянието на основните европейски литератури върху нашата, писани на френски за издавания в София вестник „L'Echo de Bulgarie“. Цикълът, предназначен за чужденци, е интересен шрих в литературнокритическата дейност на Гео Милев.

В раздела, озаглавен „Литература, изкуство, култура“, са намерили място статии, излизали във в. „Възход“, както и в други вестници и списания преди появата на сп. „Пламък“.

БЪЛГАРСКИ ЛИТЕРАТУРНИ ПОРТРЕТИ

Под това общо заглавие Гео Милев публикува през 1922 г. в списание „Трудовак“ няколко статии, посветени на писатели от епохата преди Освобождението, чиито имена са свързани със зората на новата българска литература. Носят подписа „Г. Милев“. Статиите са предшествани от кратък увод – „Няколко предварителни думи“, включени по-късно от автора в предговора към неговата „Антология на българската поезия“ (1925 г.) Този предговор, озаглавен „Кратка история на българската поезия“, е поместен в настоящия том.

Стр. 29. П. Р. СЛАВЕЙКОВ – сп. „Трудовак“, г. II, кн. 1, юни 1922 г.

Стр. 32. РАКОВСКИ – сп. „Трудовак“, г. II, кн. 2, юли 1922 г.

Стр. 34. ЛЮБЕН КАРАВЕЛОВ – сп. „Трудовак“, г. II, кн. 2.

Стр. 38. ТРИ МАЛКИ ИМЕНА (К. Миладинов, Н. Козлев, Д. Чинтулов) – сп. „Трудовак“, г. II, кн. 2.

Стр. 43. ХРИСТО БОТЙОВ – сп. „Трудовак“, г. II, кн. 3, август 1922 г.

Стр. 50. ИВАН ВАЗОВ – в. „L'Echo de Bulgarie“, бр. 2373, 23 септември 1921 г. Подпис: Gheo Milev. Статията е публикувана на френски. В превод на български е поместена в сборника „Помен за Ивана Вазов. Сборник за траурните чествания на народния поет от 22 до 28 септември 1921 г. Състави Ст. Чилингиров, София, 1922 г.“ От този сборник е взет поместеният тук превод на статията.

Стр. 53. ЛИРИЧЕСКОТО ДЕЛО НА ИВ. ВАЗОВ – в. „L'Echo de Bulgarie“, бр. 2380, 1 октомври 1921 г. Подпис: Gheo Milev. Оригиналът е на френски език, преводът

на статията, използван тук, е поместен в сборника „Помен за Ивана Вазов“.

Стр. 58. ПЕНЧО СЛАВЕЙКОВ И ПЕТКО ТОДОРОВ – в. „L'Echo de Bulgarie“, бр. 2294, 22 юни 1921, на френски. Подпис; I. K. (Според изследователи на творчеството на Г. Милев този подпис вероятно произлиза от Igi Kassabov. Същите инициали, но на кирилица – „И. К.“ се срещат още в ръкописния вестник на младия Гео Милев „Лира“ от 1909, както и в ръкописите на някои статии от 1921 г.)

Статията е написана по повод пренасянето на костите на Пенчо Славейков и Петко Тодоров от чужбина и погребението им в Софийските гробища през 1921 г. В превод на български е поместена в сборника „Гео Милев. Български литературни портрети“, издаден под редакцията на Мила Гео Милева през 1941 г.

Стр. 61. ПЕЙО ЯВОРОВ – в. „L'Echo de Bulgarie“, бр. 2347, 2348 и 2349 от 24, 25 и 26 август 1921 г. Подпис: Gheo Milev. Оригиналът е на френски език. Тук се печата по „Български литературни портрети“, под редакцията на Мила Гео Милева, София, 1941 г.

Стр. 71. ДИМЧО ДЕБЕЛЯНОВ – в. „L'Echo de Bulgarie“, бр. 2353; 31 август 1921 г. Оригиналът е на френски език. Тук се печата по „Български литературни портрети“ под редакцията на Мила Гео Милева, София, 1941 г.

По-кратък вариант, под заглавие „In Memoriam: Димчо Дебелянов“, Гео Милев помества най-напред в сп. „Везни“, г. 1, кн. 2 от 30 ноември 1919 г. Препечатва го в Алманах Везни през 1923 г. (В настоящето 5-томно издание е включен в т. 2.)

Текстът във в. „L'Echo de Bulgarie“ има съвсем ново начало и разглежда поезията на Дебелянов с отправна точка творчеството на Ботев и Яворов. Ново е и сравнението на Дебеляновата поезия с тази на Пол Верлен, както и заключителният пасаж с по-цялостна оценка на Дебелянов като „една от блестящите страници на новата българска литература“.

Стр. 77. ЧУЖДИТЕ ВЛИЯНИЯ ВЪРХУ БЪЛГАРСКАТА ЛИТЕРАТУРА – в. „L’Echo de Bulgarie“, бр. 2284 от 7 юни 1921 г. Подпис: I. К.

Тази статия въвежда цикъл от публикации на Гео Милев за влиянието на основните европейски литератури върху българската, подредени според преценката на автора за значимостта на това влияние. Всичките статии от цикъла са писани на френски и са преведени на български за изданието „Гео Милев“. Съчинения в три тома, изд. „Български писател“, С., 1975–1976 г.

Стр. 82. ВЛИЯНИЕТО НА РУСКАТА ЛИТЕРАТУРА ВЪРХУ БЪЛГАРСКАТА – в. „L’Echo de Bulgarie“, бр. 2286, 10 юни 1921 г. Подпис: I. К.

Стр. 86. ВЛИЯНИЕТО НА ФРЕНСКАТА ЛИТЕРАТУРА ВЪРХУ БЪЛГАРСКАТА – в. „L’Echo de Bulgarie“, бр. 2288, 13 юни 1921 г. Подпис: I. К.

Стр. 88. „Mon âme est une infante“ (фр.) – Моята душа е една принцеса.

Стр. 89. „Dis qu’as tu fait de ta jeunesse“ (фр.) – Кажу какво направи със своята младост.

Стр. 91. ВЛИЯНИЕТО НА НЕМСКАТА ЛИТЕРАТУРА ВЪРХУ БЪЛГАРСКАТА – в. „L’Echo de Bulgarie“, бр. 2301 и 2302 от 30 юни и 1 юли 1921 г.

Тъй като и тази статия е подписана с инициалите „I. К.“, Гео Милев си позволява да говори за немското влияние и върху собственото му творчество.

Стр. 96. ВЛИЯНИЕТО НА ИТАЛИАНСКАТА ЛИТЕРАТУРА ВЪРХУ БЪЛГАРСКАТА – в. „L’Echo de Bulgarie“, бр. 2304, 4 юли 1921 г. Подпис: I. К.

Стр. 98. ВЛИЯНИЕТО НА АНГЛИЙСКАТА ЛИТЕРАТУРА ВЪРХУ БЪЛГАРСКАТА – в. „L’Echo de Bulgarie“, бр. 2305, 5 юли 1921 г. Подпис: I. К.

Между знаменитите имена на английската литература

Г. Милев споменава и Едгар По, който е американски поет. Очевидно авторът на статията е имал предвид не само английската, но и англоезичната литература. По-нататък той посочва, че По е американец, като казва, че върху поезията на Николай Райнов има влияние и „американският автор на *Fantastic Tales*“ (фантастични истории), т.е. Едгар По.

Стр. 101. ВЛИЯНИЕТО НА СКАНДИНАВСКАТА ЛИТЕРАТУРА ВЪРХУ БЪЛГАРСКАТА – в. „L'Echo de Bulgarie“, бр. 2306, 6 юли 1921 г. Подпис: I. К.

Стр. 104. ПРЕВОДИТЕ В БЪЛГАРСКАТА ЛИТЕРАТУРА – в. „L'Echo de Bulgarie“, бр. 2310, 11 юли 1921 г. Подпис: I. К.

Тази и следващата статии, които завършват цикъла, поставят важния въпрос за ролята на преводите в международното културно сътрудничество и за взаимното опознаване на народите. Първата статия изтъква големия брой преводи, които започват да се явяват у нас непосредствено след Освобождението, и подчертания интерес към тях – свидетелство за любознателността на българските читатели и писатели и за широкия им културен хоризонт. Изтъквайки главно сполучливите преводи, авторът отбелязва значението на качествения превод и че в това отношение има какво да се желае у нас. Тези въпроси стават обект на широко обществено внимание в България много по-късно, години след Втората световна война и особено след създаването на Съюза на преводачите в България през седемдесетте години на XX век.

Стр. 108. ПРЕВОДИ НА БЪЛГАРСКИ ЛИТЕРАТУРНИ ПРОИЗВЕДЕНИЯ НА ЧУЖД ЕЗИК – в. „L'Echo de Bulgarie“, бр. 2313, 15 юли 1921 г. Подпис: I. К. Тук Г. Милев насочва вниманието към особено трудния за решаване проблем на преводната литература – превода на произведения, писани на малко разпространени езици. Както показва световният опит, този проблем може да получи сериозно развитие, ако получи подкрепата на отговорни

национални културни институции. Затова тази статия и днес звучи актуално за нас.

ЛИТЕРАТУРА, ИЗКУСТВО, КУЛТУРА

Стр. 113. РАЗПРИ – Отворено писмо до Александър Балабанов – в. „Развигор“, г. I, бр. 2 от 16 януари 1921 г. Подпис: Гео Милев.

Отбелязаният с два реда точки липсващ текст е по в. „Развигор“. Може би редакцията е съкратила известна част от писмото.

Към статията е поместена бележка от редактора на „Развигор“ Ал. Балабанов, отговор по някои от поставените в писмото въпроси:

1. Ал. Балабанов е съгласен, че може погрешно да се тълкува свързването на Аристофан с декагентите, както се е получило в неговата статия „Декагент поет при царя на птичата държава“ (в. „Развигор“, бр. 1 от 6 януари 1921 г.). „Наистина се смесва понятието „декагент“ и „модерен поет“. Под декагент и декаданс Ал. Балабанов разбирал изобщо „западък“.

„И така, аз наистина благодаря на Гео Милев, че ми обърна внимание върху опасността от възможното смесване на понятията.“

2. *За театъра.* „Аз не мисля – посочва Балабанов, – че трябва силни фрази. Трябват силни аргументи.“

3. *„За Златин, Иванцов и пр.* Тук има недоразумение – четем в редакционната бележка. – По никои начин не трябва да се мисли, че се критикува тоя или она в „Развигор“, само защото е русин и пр. Напротив, „Развигор“ гледа с дълбоко съчувствие към горката участ, към трагедията на толкова силни умове, такива научни съкровищници, такива високи дарби, които са принудени да стоят там, където не им се иска, само защото им трябва да живеят. Ние, продължава по-нататък Ал. Балабанов, можем само да сме благодарни, че със своите дарби и изкуство те утешават и себе си, и нас.“ При това „Разви-

гор“ изобщо не бил нападал Иванцев или Златин.

4. На „капризните и фразьорски критици“ мой, Ал. Балабанов, отговарял с други свои статии.

5. „За художествения театър“ – Ал. Балабанов се смеел на всички и всякакви декламации на тази тема, защото за нея се говорело със заучени фрази.

6. За „Егип цар“ мой, Ал. Балабанов, нищо не знаел, но „Свободният театър“ бил свободен да играе каквото си иска и както си иска.

(В. „Развигор“, бр. 2 от 16. I. 1921).

Стр. 114. „За Вела Ушева“ – по-късно отношението на Гео Милев към тази артистка се променя в положителен смисъл, вероятно след непосредственото им запознанство през 1923 г. (вж. „Гео Милев в спомените на съвременниците си“, С., 1965, „Български писател“, с. 236–242). То личи и във факта, че в двете от своите постановки Гео Милев привлича за главни роли Вела Ушева – през 1923 в „Маса-Човек“ от Ернст Толер в ролята на Соня – Ирена Л., и през същата 1923 г. в ролята на Електра от едноименната пиеса на Хуго фон Хофманстал.

Стр. 116. „Das ist die Höhe“ (нем.) – „Това е връхната точка“.

Стр. 117. ИЗЛОЖБАТА НА М. КАЧУЛЕВ – в. „Тунджа“, г. IV, бр. 21–22, 4 юни 1922 г. Подпис: Гео Милев.

Статията е писана в Ямбол при посещение на автора и в града, където е изнесъл двете сказки – „Символизъмът и изкуството“ и „Футуризм, кубизъм и експресионизъм“.

Стр. 119. ОСКАР УАЙЛД, ЮРИЙ ЯКОВЛЕВ, ДЕРИЖАН И ОМАРЧЕВСКИ – сп. „Демократия“, г. II, кн. 17 и 18, 25 юни 1922 г., в рубриката „Театър“. Подпис: Гео Милев.

Стр. 124. ДЕКОРАТИВНА БРОДЕРИЯ – „Вестник на жената“, бр. 93, 24 февруари 1923 г. Подпис: Гео Милев.

Стр. 126. МЮНХЕНСКИЯТ ШАУШПИЛХАУС – сп. „Демократия“, г. III, кн. 13–14, 25 май 1923 г. Подпис: Г. М.

Стр. 127. „Shauspielhaus“ (нем.) – театър.

Стр. 130. „Die Kro-ne... Die Kro-ne“ (нем.) – Ко-ро-на-ма... ко-ро-на-ма“.

Стр. 132. „Andante“, „fermato“, „allegro“, „crescendo“ (ит.) – музикални термини: бавно, протяжно, бързо (живо), с постепенно уславане.

Стр. 136. ЛИТЕРАТУРА И КУЛТУРА – в. „Възход“, з. I, бр. 2, 17 ноември 1923 г. Подпис; Г. М.

Вестник „Възход“ с главен редактор писателя Стефан Мокрев започва да излиза след Септемврийското въстание от 1923 г. Сътрудници на вестника са Гео Милев, Антон Страшимиров, Теодор Траянов и др. Обявен като „седмичен литературно-обществен лист, „Възход“ има определено антифашистка насоченост. От него излизат само четири броя.

Стр. 137. „професори при държавното управление“ – министър-председател на България след преврата на 9 юни и при потушаването на Септемврийското въстание е проф. Александър Цанков.

Стр. 139. БЪЛГАРСКИЯТ ПИСАТЕЛ – в. „Възход“, бр. 3, 24 ноември 1923 г. Подпис: „Ратибор“. По свидетелство на Ст. Мокрев Ратибор е един от псевдонимите на Гео Милев, който е автор на статията. (Вж. в. „Литературен фронт“, бр. 4, 1953 г.)

Стр. 141. „позив на милосърдие“ – в броя на в. „Лъч“ от 12 ноември 1923 г. Антон Страшимиров отправя „Позив“ до българските писатели и културни дейци, в който заклеиява участниците в погрома след септември 1923 г., които „клаха народа си, както и турчин не го е клал“ и призовава към съчувствие и подпомагане на жертвите.

Стр. 143. ТЕАТЪР „СТУДИЯ“. „Възнесението на Ханеле“ и погребението на актьора; „Любовта лекар и болестта театър“ – в. „Възход“, бр. 3. Подпис: Гео Милев.

Статията импресия, спомената в редакционната бе-

лежка под линия, е от Теодор Траянов и е поместена в бр. 2 на в. „Възход“. Т. Траянов дава похвален отзив за постановката на „Любовта лекар“ в театър „Студия“.

Стр. 146. „Horribile dictu“ (лат.) – ужасно е да се каже.

Стр. 147. „Einfälle“ (нем.) – отпагъци.

Стр. 150. КНИЖНИНА „ЗОРНИЦА“ – в. „Възход“, бр. 4, 9 декември 1923 г. Подпис: Р. Сл.

Милю Касабов, бащата на Гео Милев, е бил книжар и разпространител на печата в Стара Загора. Синът е имал възможност от ранна възраст да следи този вестник и да изказва по различни поводи критичното си отношение към „Зорница“, орган на протестантските църкви в България. В сп. „Пламяк“ той отново критикува вестника, като изписва изцяло псевдонима си Р. Слантов (вж. статията под същото заглавие – „Зорница“, в раздела „Списание „Пламяк“ в този том).

Стр. 157. ИЗЛОЖБАТА НА АННА БАЛСАМАДЖИЕВА – в. „Възход“, бр. 4. Подпис: Гео Милев.

Същият положителен отзив за първата изложба на младата скулпторка Г. Милев помества по-късно и в сп. „Пламяк“, кн. 1, с незначително съкращение.

СПИСАНИЕ „ПЛАМЪК“

Списанието, обявено като „месечно списание за изкуство и култура“, Гео Милев започва да издава в София, печатница „Фотинов“, през януари 1924 г. До края на първата годишнина, декември 1924 г., излизат 10 книжки голям формат. От втората годишнина излиза само една книжка, означавана като книжка 11, януари 1925 г. В нея „Пламяк“ се определя като списание за „литература, изкуство и обществен живот“. Най-близки сътрудници на списанието са Христо Ясенов, Николай Хрелков, Георги Василев (Шейтанов), Ламар, Марко Марчевски.

Като издания на „Пламяк“ излизат „Първотайски аист“ – 8 стр., София, 1 май 1924 г., и библиотека „Пламяк“, която включва: Ернст Толер. *Маса човек*. Прев. Гео Милев, 1924; Андрей Белий. *Христос възкресе*. Прев. Николай Хрелков, 1924; Ернст Толер. *Ден на пролетариата*. Превод Гео Милев, 1924; Гео Милев. *Септември*, 1924; Франц Меринг. *Михаил Бакунин*. Прев. Гео Милев, 1925. Кн. 6 на сп. „Пламяк“, в която са поместени статиите „Максим Горки за Ленин“ и „Нарстуд“, е конфискувана от полицията. Въпреки това Гео Милев помества в следващата кн. 7–8 статията си „Полицейска критика“ и поемата „Септември“.

През 1986 г. изд. „Български писател“ отпечата луксозно фототипно издание на списанието на Гео Милев „Пламяк“.

И сега излиза списание „ПЛАМЪК“, на чиято титулна страница е отбелязано: „Месечно списание за литература, изкуство и публицистика. Издание на Съюза на българските писатели, основано от Гео Милев.“

Новото начало. Година петдесета“ (2007 г.)

През този половин век главни редактори на новия „Пламяк“ за различни периоди от време са били писателите: Андрей Гуляшки, Ефрем Каранфилов, Божидар Божилов, Анастас Стоянов, Андрей Германов, Петър Караанзов. От 1983 г. гл. редактор е Георги Константинов.

Стр. 163. И СВЕТ ВО ТМЕ СВЕТИТСЯ – сп. „Пламяк“, г. I, кн. 1, 15 януари 1924. Статията, писана от Гео Милев, е програмна за списанието. Подпис: „Пламяк“.

Стр. 168. ТЕАТРАЛНА ЕСЕН – сп. „Пламяк“, г. I, кн. 1. Подпис: Гео Милев.

Стр. 168. „10 февруари“ – На този ден през 1923 г., по време на тържествено представление по случай 65-годишнината на българския театър става пожар, при който изгаря сградата на Народния театър.

Стр. 180. „Sutor pes ultra scepīdam“ (лат.) – Обущарю, не по-високо от обувките (да не се бърка в неща, които не разбира).

Стр. 181. ВЛАДИМИР ИЛИЧ УЛЯНОВ – ЛЕНИН – „Пламяк“, з. I, кн. 2, 15 февруари 1924. Подпис: „Пламяк“.

Стр. 182. ПОЕЗИЯТА НА МЛАДИТЕ – сп. „Пламяк“, з. I, кн. 2, Подпис: Гео Милев.

Статията, в която се разглеждат наболели проблеми на българската литература и се критикуват конкретни автори и произведения, събужда остри реакции. В други отзиви за статията Г. Милев е упрекван за положителната оценка на „Хулигански елегии“ от Н. Янтар (Николай Марангозов).

Стр. 192. ЗОРНИЦА – сп. „Пламяк“, з. I, кн. 2. Подпис: Р. Слантов.

Стр. 203. ЕРНСТ ТОЛЕР: ЕВГЕНИЙ ХИНКЕМАН – сп. „Пламяк“, з. I, кн. 2.

Бележката е поместена като увод към откъс от пиесата на Толер „Евг. Хинкеман“. Преводът е дело на Гео Милев. По-късно цялата пиеса в негов превод е отпечатана като отделно издание в библиотека „Пламяк“.

Стр. 203. „Gloire—glory—gloria (фр., англ., лат.) – слава.
Стр. 203. teurga Dei (лат.) – вълшебен бог.

Стр. 204. ТЕАТЪРЪТ НА НЕСПОСОБНИТЕ – сп. „Пламяк“, з. I, кн. 2. Подпис: Г. М.

Стр. 209. ДНЕСНАТА РУСКА КУЛТУРА – сп. „Пламяк“, з. I, кн. 3, 25 март 1924 г. Подпис: „Пламяк“. Статията е увод към поместените в същата книжка статии: „Руската литература през последните години“ от И. Н. Розанов, „Съвременната музика в Русия“ от О. Каталан и „Театърът в Ленинград“ от И. Вершинин.

Стр. 211. ЗА СП. „ЕК“ И ЛИТЕРАТУРНИТЕ НАГРАДИ – сп. „Пламяк“, з. I, кн. 3. Подпис: Гео Милев.

Сп. „Ек“, редактирано от Димитър Пантелеев, освен материалите за изобразително изкуство, театър,

музика и кино е имало рубрики за спорт, съвети към жените (мода, прически) и много реклами. В броя на „Ек“ от 23 февруари К. Гълъбов поместил рецензия за сборника „Мост“, включващ стихотворения от Д. Пантелеев, Г. Караиванов и Ам. Далчев. К. Гълъбов давал висока оценка за произведенията на Д. Пантелеев и Ам. Далчев и завършвал рецензията с обобщението: „Ще подчертая обаче основната си мисъл: те турят началото на една нова религиозна поезия – това е лириката на божествената кротост.“ Тези думи визира Гео Милев в своята статия, като иронизира К. Гълъбов, че е трябвало да уска награди „за поетите на **божествената кротост**“.

Стр. 217. КРАЯТ НА ИНТЕЛИГЕНЦИЯТА – сп. „Пламяк“, з. I, кн. 3. Подпис: Р. Слантов.

Стр. 221. „шпицкоманда“ – въоръжени отряди от интелегенти (журналисти, писатели и др.), които след Деветоюнския преврат и Септемврийското въстание участват в преследванията на прогресивната интелегенция.

Стр. 222. АНАТОЛ ФРАНС – сп. „Пламяк“, з. I, кн. 4, 25 април 1924 г. Подпис: Г. М.

Стр. 224. „Les matinées de la villa Said – propos d’Anatole France“ (фр.) – „Утрините във вила Сед – разговори на А. Франс“.

Стр. 224. „causeur“ (фр.) – разговорлив човек, слагкодумец.

Стр. 226. РУСКАТА ПОЕЗИЯ ВЧЕРА, ДНЕС И УТРЕ от Валери Брюсов, превел Георги Бакалов, София, 1924. Библиотека „Нов път“, № 9 – сп. „Пламяк“, з. I, кн. 4. В рубриката „Книги“. Подпис: Г. М.

Стр. 230. ВОЛНИ ПЕСНИ ОТ ХР. СМИРНЕНСКИ – сп. „Пламяк“, з. 1, кн. 4. Подпис: С.

Стр. 232. 1 МАЙ – Първомайски лист на „Пламяк“, 1924. Подпис: „Пламяк“.

Стр. 234. ФАШИЗМЪТ – Първомайски лист, „Пламяк“, 1924 г. Подпис: Р. Слантов.

Стр. 236. БЛАГОЕВ – сп. „Пламяк“, кн. 5, 1924 г. Подпис: „Пламяк“. По случай смъртта на Дим. Благоев – към този некролог е приложен рисуван портрет.

Стр. 237. ПАРАДОКСИ – сп. „Пламяк“, г. I, кн. 5.

Стр. 240. ВАСИЛ ЛЕВСКИ ДЯКОНЪТ, живот и революционна дейност от Ив. Клинчаров, издава печатница „Родопи“ на Тодор Л. Клисаров, С., 196 стр., с портрета на Левски, рисуван от Георги Данчов, съвременник на Левски – даден в цветна репродукция; **Нашите революционери** – Раковски, Ботев, Левски. Библиотека „Нов път“ № 4 – сп. „Пламяк“, г. I, кн. 5. Подпис: Р. С. В рубриката „Книги“.

Стр. 252. ЛОРД БАЙРОН – сп. „Пламяк“, г. I, кн. 5. В рубриката „Книги“. Критичен отзив за „Лорд Байрон (1824–1924). Воспоминателен сборник по случай стогодишнината от смъртта му“; урежда литературната заграда „Хиперион“, С., април 1924.

Стр. 256. „De profundis clamavi!“ (лат.) – От дълбочините викам.

Стр. 258. АНТОЛОГИЯ БОЛГАРСКОЙ ПОЭЗИИ, превод от А. М. Федоров, издание на Министерството на народната просвета, от фонда „Ив. Вазов“. С., с библиографични бележки и портрети на авторите – сп. „Пламяк“, г. I, кн. 5. В рубриката „Книги“. Подпис: Г. М.

Стр. 262. ШАХАТУНИ – сп. „Пламяк“, г. I, кн. 6, 25 юни, 1924 г. Подпис: Гео Милев.

Стр. 265. НАРСТУД – орган на българското студентство в чужбина, кн. 1–2, април-май, 1924, Берлин, редактор г-р Н. Бойкукиев – сп. „Пламяк“, г. I, кн. 6. В рубриката „Книги“. Подпис: Г. М.

Както вече бе отбелязано, кн. 6 на сп. „Пламяк“ е конфискувана от полицията, навярно поради поместените в нея рецензии за кн. 1–2 на сп. „Нарстуг“ и на книгата със спомени „Максим Горки за Ленин“.

Стр. 269. ГИМНАСТИКА ЗА РАЗУМА – сп. „Пламяк“, з. I, кн. 6. Погнус: С.

Стр. 271. МАКСИМ ГОРКИ ЗА ЛЕНИН – СПОМЕНИ, изд. „Хемус“, С., стр. 32 – сп. „Пламяк“, з. I, кн. 6. В рубриката „Книги“. Погнус: Р. С.

Стр. 274. ПОЛИЦЕЙСКА КРИТИКА – сп. „Пламяк“, з. I, кн. 7–8, септември-октомври 1924 г. Погнус: „Пламяк“.

В същата кн. 7–8 на списанието излиза и поемата „Септември“.

Стр. 278. ДЪРЖАВА И ЦЪРКВА – сп. „Пламяк“, з. I, кн. 7–8. Погнус: Р. Слантов.

Стр. 286. Ecraser l'infame (фр.) – Унищожете позорното.

Стр. 291. ТОЛСТОЙ – сп. „Пламяк“, з. I, кн. 7–8. Погнус: Г. М.

Стр. 299. ТЕАТРАЛНИ ОПИТИ – сп. „Пламяк“, з. I, кн. 7–8. Погнус: Г. М.

Стр. 308. НАРОД-СТАДО – сп. „Пламяк“, з. I, кн. 9–10, ноември-декември 1924 г. Погнус: Р. Сл.

Стр. 309. Juif errant (фр.) – Скитникът евреин.

Стр. 315. ЛЕВИЧАРСТВОТО ФРАЗА ЛИ Е? – сп. „Пламяк“, з. I, кн. 9–10. Погнус: Харитон С.

Стр. 315. „Макдоналд“, Джеймс Рамзей (1866–1937) – английски политически деец, един от ръководителите на лейбъристката партия.

Стр. 318. ОТВОРЕНО ПИСМО ДО Г. БОРИС ВАЗОВ – сп. „Пламяк“, з. II, кн. 11, януари 1925 г. Подпис: Гео Милев.

Стр. 330. ОЛИМПИАДА – сп. „Пламяк“, з. II, кн. 11. Подпис: Р. Сл.

Стр. 333. ЕДИН ДЕБЮТ – в. „Ек – вечерен“, бр. 82, 27 февруари 1925 г. Подпис: Г. М.

Става дума за певеца тенор Светослав Казанджиев, участвал в постановката на операта „Самсон и Далила“ от Камий Сен-Санс през 1924 г. Според музиколожката Розалия Бикс той „продължително“ е изпълнявал „отговорни роли в репертоара на Народната опера“. (Р. Бикс. Българският оперен театър до 1944. С., 1976.)

Стр. 335. КРАТКА ИСТОРИЯ НА БЪЛГАРСКАТА ПОЕЗИЯ – предговор към „Антология на българската поезия“, съставил Гео Милев. София, 1925 г. Подпис: Г. М.

В началото на тази студия предговор Гео Милев ползва с малки изменения увода си към цикъла от статии „Български литературни портрети“, излязъл в сп. „Трудовак“ през 1922 г. В оценките за отделни писатели също ползва пасажу от статиите си в сп. „Трудовак“ и в „L'Echo de Bulgarie“.

Георги Бакалов пише отзив за „Антология на българската поезия“ (сп. „Нов път“, з. II, кн. 10), в който критикува Гео Милев, че определя поезията на Ботев и Яворов като „еманация на българския расов гений“ и че нарича Иван Вазов „народен поет“.

ПРИЛОЖЕНИЕ I

Стр. 357. ЛИРИКАТА НА РИХАРД ДЕМЕЛ С ОГЛЕД НА НОВАТА ПОЕЗИЯ – Докторска дисертация на Гео Милев, обнародвана за първи път в сборника „Гео Милев. Нови изследвания и материали. София, 1989. Изд. **Български писател**. Под редакцията на Ефрем Каранфилов, Леда Милева и Петър Велчев. Съставил: Петър Велчев.“

Съставителят е и автор на бележката, поместена и тук към текста на дисертацията, която съдържа цялата известна информация по въпроса.

ПРИЛОЖЕНИЕ II

Стр. 453. АНТОЛОГИЯТА КАТО ФОРМА НА КРИТИКАТА от СВЕТЛОЗАР ИГОВ.

Студията на Светлозар Игов разширява погледа върху последната важна литературна изява на Гео Милев и върху цялостната му критическа дейност. Печатана е за първи път през 1992 г. във в. „Литературен форум“.

Стр. 468. ГЕО МИЛЕВ КАТО ЛИТЕРАТУРЕН КРИТИК от ПЕТЪР ВЕЛЧЕВ. Студията се публикува тук за първи път.